Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / Journal of Divinity Faculty of Hitit University

ISSN 2651-3978 | e-ISSN 2636-8110
(Haziran/ June 2020) 19/1: 173-206

Bağımsızlık Öncesi ve Sonrası Kırgız Toplumunda Din Ve Dinî Kurumlar Üzerine Bir Analiz

AN ANALYSIS ON RELIGION AND RELIGIOUS INSTITUTIONS IN KYRGYZ SOCIETY BEFORE AND AFTER THE INDEPENDENCE

Timur KOZUKULOV

Doç. Dr., Oş Devlet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din ve Sosyal Bilimler Bölümü, Oş, Kazakistan

Associate Professor, Osh State University Faculty of Theology, Department of Religion Studies and Social Science, Oş, Kazakistan

t.kozukulov@oshsu.kg / timurkozukul@gmail.com
Orcid: 0000-0001-7480-0025

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü	Article Type
Araştırma Makalesi	Research Article
Geliş Tarihi	Date Received
1 Ocak 2020	1 January 2020
Kabul Tarihi	Date Accepted
15 Mayıs 2020	15 Mayıs 2020
Yayın Tarihi	Published
30 Haziran 2020	30 June 2020
Yayın Sezonu	Pub Date Season
Haziran	June
Doi	
https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.669036	

Atıf/Cite as:

Timur Kozukulov, "Bağımsızlık Öncesi ve Sonrası Kırgız Toplumunda Din ve Dinî Kurumlar Üzerine Bir Analiz" [An Analysis on Religion and Religious Institutions in Kyrgyz Society Before and After the Independence], *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Journal of Divinity Faculty of Hitit University,* 19/1 (June 2020): 173-206.

İntihal/Plagiarism:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software. No plagiarism detected.
Copyright © Published by Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Divinity Faculty of Hitit University, Çorum, Turkey.
All rights reserved.

Makale dosyası

Makale ses dosyası

An Analysis on Religion and Religious Institutions in Kyrgyz Society Before and After the Independence

Abstract

Regarding the sociology of religion and political science perspectives, this article attempts to examine the influence of religion on Kyrgyzstan's social and political life after her independence from the Union of Soviet Socialist Republics (USSR). This study addresses the following pieces of information before discussing the current circumstances. First, the historical background of how Islam has spread in Kyrgyzstan has different narratives and needs to be addressed before explaining the role of Islam in today's Kyrgyzstan. Also, to show how and when the Spiritual Administration of Muslims of Kyrgyzstan (SAMK), which is also called the Muftiyat of Kyrgyzstan, has emerged, it is necessary to examine the USSR era of Islam. In addition, since the first years of independence, religion and religious life have been given full freedom in Kyrgyzstan; however, the State Security Council in the meeting of February 2014 has decided that the prior religious freedom policy was wrong. In the following period, it was decided that the state would implement politics that would lead the religious structure and the religious life of society. In this study, religious tendencies and social sanctions for religion were studied in terms of sociology and political science in the post-independence period. Furthermore, the study focused on the work process and sanctions for the social and political stability of Kyrgyz society. This article also elaborates on the practices of the Kyrgyz state, which had a quarter-century past, on religion and shows that the practices are unstable and changing based on new circumstances.

Keywords: Sociology of Religion, Kyrgyz Society, Religion, Islamic Organizations, Muftiyat.

Summary

Islamic elements are important in the daily life of the Kyrgyz people. Some of these are considered as traditions and customs by some people. The Kyrgyz were worshipping pre-Islamic Tengrism (Theism) and the elements of this faith. According to some researchers, Tengrism did not obstruct Islam, and it did not conflict with Islam, but rather made it easier for the Kyrgyz to embrace Islam. It has been suggested that various traditions are compatible with Islam and that they are accepted as Islamic. Tengrians keep this question in their agenda: "When did the Kyrgyz people accept Islam as a

religion?" Even though they have just emerged with their current view, they claim that they have come from their ancestors. They try to portray Islam and Islamization as a distortion in society, whereas İslam has an ancient history and has become a national value and an integral part of life. The radical people identify Islam and Muslims as being Arab and disseminating this idea in society and portray the Kyrgyz Muslims as Arabized. Although they consider Kyrgyz and Islam as two different phenomena, it is clear that Kyrgyz people are Muslims from early times. Nobody can deny this fact. However, some events in the society and some practices are not accepted by some parts of the society in the name of Islam. For example, those who consider the Arab outfit as a symbol of Islam prefer to replace it with traditional or modern clothing. The clothing of the members of the Tabligh Jamaat, and some of the other radical groups, have led to this concern. Some people claim that there is no connection between Islam and Kyrgyz using these examples. During the Soviet period, there was no Islam along with the ideology of atheism. Although the understanding and ideas of these two are completely different, the clergy of the old Soviet-era expressed that there were no social problems during this period. After Kyrgyzstan gained its independence, atheism collapsed. But some issues related to Islamic misunderstanding have emerged. Since the early years of sovereignty, there have been many incidents and a new set of facts have emerged. Several ideas have emerged contradicting traditional understandings. These have led to the consolidation of Muslims.

In 1993, an independent Muftiyat (Religious Affairs) was established in Kyrgyzstan under the name of "the Spiritual Administration of Muslims of Kyrgyzstan" apart from Tashkent. However, this institution remained very weak in religious and social matters, so it did not prevent the spread of different perceptions among the public. Even, it has led to the spread of some other perceptions. No innovations were introduced during the establishment of the Muftiyat. Just a branch of the Tashkent-based Muftiyat system during the former USSR was established in Kyrgyzstan. After the establishment of the Muftiyat, it has not been able to create a new system until today.

The Muftiyat is a non-governmental organization, but they call themselves the religious administration of Muslims in Kyrgyzstan. Communities also accept it in the same way. So far, Muftiyat is the owner of mosques and madrasahs built within the borders of Kyrgyzstan. But it has no connection with the social organization and the state. Since independence, Religious Education has been carried out without a plan and system. Although so many madrasahs were opened, it was not able to spread traditional Islamic

understanding. All the madrasahs are dependent on the Muftiyat. The opening of the madrasahs and the philosophy of education are generally dependent on the initiative of local religious people. In other words, if a person is a scholar then this man must have a madrasah. Even students are going to madrasah according to the name of this scholar. After independence, the state gave freedom to religion, yet tried to control it. However, the issue of religion did not play an important role in state policy. Five years after the independence, the State Commission for Religious Affairs was established by the Kyrgyz Government. At least, it is aimed to carry out the religion-related policies through this institution. This institution was not very strong in its early years. It only served to register religious institutions. The reason for the ineffectiveness of this institution was the freedom of religious belief and religious institutions, according to the law adopted in 1991. We can say that the State Commission for Religious Affairs and Muftiyat were unable to work together. These kinds of events in Kyrgyz society began to expand and spread the different misunderstanding of Islam, and of course, the state began to worry. Therefore, after 20 years of Independence, the state began to pay attention to the religious issues society. The state defines the policy towards religion in the past as wrong and tries to correct the situation in order not to fall again and make the same mistakes. The stability and continuous development of society depend on leaders and community engineers. Experts must work in this area. Unfortunately, not well-qualified experts are included in the working group in any case, we will try to examine the positive and negative aspects of this from the points of view of politics and sociology.

Bağımsızlık Öncesi ve Sonrası Kırgız Toplumunda Din ve Dinî Kurumlar Üzerine Bir Analiz

Öz

Din Sosyolojisi. Bu makalede bağımsızlığını kazandıktan sonra Kırgızistan'da toplumsal-siyasi hayatta önemli rol oynayan ve bunlara yön veren din unsurunu, din sosyolojisi ve siyaset bilimi açısından incelemeye çalışacağız. İslam'ın Kırgızlar arasında ne zaman yayıldığı ve benimsendiği ile ilgili tarihi kaynaklara dayanarak farklı görüşlerin bulunduğunu belirtmeliyiz. Günümüzde, Kırgızistan sınırları içerisindeki İslam'ı anlayabilmek için onun tarihteki süreçlerini göz önünde bulundurmak şarttır. Kırgızistan'ın Müftiyat kurumu; yani Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi'nin (KMDİ) ne zaman ve nasıl ortaya çıktığını göstermek için Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği döneminde İslam hakkında birtakım tespitlerde bulunularak oluşum sürecinin ele alınması gerekmektedir. Kırgızistan'da İslam'ın tarihi sürecini birkaç döneme ayırmak gerekir: Ortaçağdan SSCB'nin kuruluşuna kadarki dönem, Sosyalizm dönemi ve son olarak Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazandıktan sonraki dönem. Bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren Kırgızistan'da dine ve dinî hayata öncesine oranla büyük bir serbestlik, bir bakıma kısmi özerklik hürriyeti verilmiştir. Ancak 4 Şubat 2014 tarihindeki Devlet Güvenlik Konseyi toplantısında dine verilen bu kısmi özerklik hürriyeti siyasetinin doğru olmadığı sonucuna varılmıştır. O günden itibaren devlet dinin toplumdaki yapısına ve yaşamına yön verme siyaseti yürüteceği kararını almıştır. Bu çalışmamızda bağımsızlık elde edildikten sonraki süreçte dinî eğilimler ve dine yönelik toplumsal yaptırımlar toplum bilimi ve siyaset bilimi açısından incelenmiştir. Kırgız toplumunun sosyal ve siyasi istikrarı için çalışma süreci ve yaptırımları üzerinde durulmuştur. Makalemizde çeyrek asırlık bir tarihe sahip olan Kırgız devletinin din konusundaki uygulamalarını siyaset bilimi, güvenlik ve toplum bilimi açısından ele alıp değerlendirmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Kırgız toplumu, Din, İslam Kurumları, Müftülük.

GİRİŞ

Kırgızistan 1991 yılında bağımsız bir devlet olmuştur. Yeni kurulmuş bir devlet olarak algılansa da, Kırgız devleti 1922 yılında SSCB döneminde oluşmaya başlamıştır. İlk basamak olarak, bir özerk bölgeyle başlamış, yılların geçmesiyle devlet statüsüne ulaşmıştır. SSCB devrinde Kırgız devletinin kurucuları ve aydınları 1938 yılında Stalin'in *Repressiya* siyasetinin kahrına

uğramıştır. İlk Kırgız devletinin aydınları (Kasım Tınıstanov, Cusup Abdurahmanov vb.) kurşuna karşı göğüs germişlerdir. Bunlar arasında meşhur merhum yazar Cengiz Aytmatov'un babası Törökul Aytmatov da vardır. Kırgız devletini kurmanın kolay olmadığını tarih göstermiştir. Kırgız devleti fiziki olarak 1991 yılına kadar mevcuttu. Fakat SSCB'ye dâhil, yani 15 devletten oluşan SSCB'nin bir üyesi idi. 1928 yılında Stalin tarafından dinî hayata yasak getirilmiştir. Bu yasak daha çok Müslüman toplumu için geçerli olmuştur. Stalin'in dine getirdiği yasak bütün cami ve medreselerin kapanmasına neden olmuştur. Kırgızistan da buna dâhildir. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Almanların SSCB sınırına girmesi toplumu bunalıma sokmuştur. Savaş için Müslüman toplumundan yardım toplayabilmek için bir kurumsallaşmaya ihtiyaç olduğunu Müslüman din adamları Stalin'e gerekçeli bir şekilde yazılı olarak bildirmişler ve 1943 yılında ondan olumlu cevap almışlardır. 1943 yılı sonbaharında Taşkent'te yapılan Orta Asya Müslümanları Kurultayı'nda Taşkent merkezli Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Dini İdaresi (OAMDİ) kurulmuştur. Bu kurum (OAMDİ), Müslümanlar ile devlet arasındaki ilişkiyi sağlamak görevini üstlenmiştir. Kırgızistan'da Taşkent'e bağlı Kadılık oluşturulmuştur. Müftülük ve Müftü, Taşkent merkezde bulunmaktaydı. Diğer ülkelerde ise bu kurum, Müftülük değil Kadılık olarak adlandırılıyordu ve tabi ki müftülere "kadı" deniliyordu. Kırgızistan'da dinî idare 1991 yılına kadar bu sistem üzerine kurulmuştu. Fakat yine de formalite olarak Taşkent'e bağlı idi. Kırgızistan bağımsızlığını kazandıktan sonra bağımsız olarak ilk Müftülüğünü 17 Eylül 1993 tarihinde kurdu.

Kırgızistan aynı zamanda çok etnik yapılı bir topluma sahiptir. Bu da Kırgız toplumunda çok farklı diller, kültürler ve dinlerin bulunması anlamına gelmektedir. Günümüz dünya dinlerinin birçok mezhebi de Kırgızistan'da bulunmaktadır. Toplum içerisinde aynı din mensubu olup farklı mezhep ve anlayışlara sahip insanlar bulunmaktadır. Araştırmacılar ve uzmanlar Kırgızistan'ın çeşitli dinlerin mekânı ve poligonuna dönüştüğünü vurgulamaktadırlar. Kırgızistan'da siyasi-toplumsal huzur ve istikrar, sadece güvenliğe ve ekonomiye bağlı değildir. Toplumun istikrarının toplumsal olgularla ilgisi inkâr edilemez. Toplumun bu yapısı toplumsal olgularda büyük rol oynamaktadır. Toplumsal olgularda din ve etnik faktör büyük bir role sahiptir. Kırgızistan'da farklı dönemlerde etnik çatışmalar olmuştur, fakat bu olaylar çok uzamadan, aşırı şiddete dönüşmeden çözüme kavuşmuştur. Son zamanlarda Orta Doğu ve dünyanın farklı yerlerinde yaşanan din temelli çatışmalar, toplum uzmanları ve siyaset bilimcilerini bu çatışmaların Kırgızistan'da da olabileceği düşüncesine sevk etmiştir. Bu, Devlet Güvenlik Kurulu'nun

gündemine de getirilmiştir. Şunu belirtmek gerekir ki, Kırgız Devleti din konusunda laik bir tutum takınmış ve demokrasi taraftarı olmuştur. Bununla beraber SSCB dağıldığında din konusunda Kırgız devletinin pek tecrübesi bulunmamaktaydı. SSCB dönemindeki anlayış ve uygulamalarla demokratik bir yaklaşım sergilenmiştir. Devlet adamlarının, İslam'ı miras olarak atalardan gelen milli bir değer olarak gördüğünü söyleyebiliriz. Din yani İslam adına yapılan bütün merasim ve faaliyetlere her zaman saygı gösterilmiştir. Bağımsızlığın ilk günlerinden itibaren din konusunda pek bir kısıtlama getirilmemiştir. İlk cumhurbaşkanı Askar Akaev, SSCB yani komünizm devrinin çok güçlü olduğu bir dönemde yetişmiş olmasına rağmen din konusu ile ilgili yaklaşımı onun bir demokrasi adamı olarak anılmasını sağlamıştır. Bağımsızlığı elde ettikten sonra ilk 15 yıl oldukça serbest bir dönem yaşanmıştır. Günümüzde yasaklanmış dinî örgüt ve mezheplerin Kırgızistan'da faaliyet yapmasına ve yerleşmesine o dönemde devlet ve toplum tarafından bir engel getirilmemiştir.

Kırgızlar kendilerini genellikle itikatta Maturidi, amelde ise Hanefi olduklarını ifade eden Müslümanlar olarak görürler. Yüksek oranda benimsenmesi nedeniyle Hanefî mezhebi bir bakıma Kırgız kimliği haline gelmiştir denebilir. Bunun için genellikle Geleneksel İslam (Salttuu İslam) kelimesi kullanılır. Kanaatimizce bu tabiri kullanmak yanlıştır. Bu Rusça'dan geçen bir kavramdır. Ruslar, Ortodoks mezhebini din olarak görmüş ve bundan dolayı "geleneksel din" tabirini kullanmışlardır. İlim adamları bu terimi ıstılahi anlamını almadan Kırgızca'ya tercüme etmişler ve böylece geleneksel din kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Önceleri geleneksel din tabiri kullanılırken son 10 yılda artık geleneksel İslam tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Bize göre Kırgızlar için geleneksel İslam değil, atalarımızın ve günümüz insanının tarihten günümüze kadar intisap ettiği bir mezhep söz konusudur. (Tarihten günümüze nesilden nesile miras şeklinde aktarılan Hanefi mezhebi için "geleneksel mezheb" tabirini kullanmayı öneriyoruz. Yani diğer fıkhi ve itikadi mezhepleri Orta Asya halkı kabullenmemiştir. "Geleneksel" ibaresi bu coğrafyada genelde siyasi içerikle kullanılmaktadır). Geleneksel İslam kavramı -Kırgızcada kullanıldığı şekilde- yanlış anlamalara neden olabilir. Geleneksel İslam, Avrupalıların açıklamasıyla Selefîliği ifade etmektedir.[1] Bu açıdan Orta Asya'nın geleneksel Mezhebi tabirini kullanmak daha uygun gözükmektedir. Bu genellemeye sadece Kırgızistan'ı değil de bir bütün olarak Orta Asya'yı katmamızın sebebi, Kırgızların Müslüman kimliklerini belirtirken kendilerini genelde Orta Asya'nın bir parçası olarak görmeleridir.

[1] Abdullah Manaz, *Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İslamcılık* (Ankara: Ayraç Yayınevi, 2005), 32.

1. KIRGIZİSTAN VE İSLAM

Günümüzde birçok araştırmacı tarafından İslam'ın Kırgızistan'a girişi ve yayılması ile ilgili tartışmalar yapılmaktadır. Bazıları Karahanlılar dönemi, bazıları Orta Çağ, bazıları ise Hokand hanlığından itibaren Kırgızların Müslümanlaştığını belirtmektedirler. Bu konu oldukça tartışmalı bir meseledir. Ateist dönemde eğitim görenler İslam'ın sonradan Kırgızlara geldiğini vurgulamaktadırlar. Son zamanlarda bir de bunlara Tenirciler katılmıştır. Onlar İslam'ın Kırgızlara Hokand hanlığı zamanında zorla kabul ettirildiğini belirtmektedirler. Oysaki son araştırmalara göre[2] Kırgızlar İslamla Orta Asya'ya ilk geldiği dönemde tanışmışlardır. Bu konu ile ilgili Cebeci, "Kırgızların Müslüman olmaları Satuk Buğra Han'ın Karahanlı Hükümdarı olmasıyla başladığını" vurgulamıştır.[3]

Tenirciler (Tanrıcılar) ismini taşıyan ve toplumun her tabakasından üyeleri olan bir grup, Kırgızların İslamiyet'i tam olarak kabul etmediğini iddia etmektedirler. Bu grubun bilim adamları Kırgızların ismen Müslüman olsa bile bir Tenirci felsefesi ile yaşadığını belirtmektedirler. Son dönemlerde İslam günlük hayatta kendi varlığını ve etkisini artırmaya başlamıştır. Bunu müşahede eden Tenirciler, toplumda Arap kültürünün benimsendiğini ve Müslümanların kendi kimliğini reddettiklerini dillendirmektedirler. Oysaki tarihî kaynaklar bunun tam tersini göstermektedir.[4]

1.1. Ortaçağdan SSCB'ye Kadar Kırgızlar ve İslamiyet

Tarihçi Anara Tabışalieva, "751 senesindeki Talas Savaşı'nda Arapların Çinlilere karşı galip gelmesi İslam'ın Orta Asya'ya yayılmasına sebep olmuştur"[5] demektedir. Tabışalieva'nın belirttiği gibi, Orta Asya'ya İslam'ın girmesinde, bugün Kırgızistan sınırları içerisinde bulunan tarihî Talas şehrinde meydana gelen Talas Savaşı büyük bir rol oynamıştır.

---

2 Ali Jusubaliyev, *Kırgızların İslâmiyeti Kabulü* (Anakara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007); Zaylabidin Acımamatov, *Ebu Hanife ve Fergana Vadisindeki Etkisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005); Mederbek Kadyrov, *Kırgızların İslam Anlayışının Tarihsel Arkaplanı ve Bazı Dini Yapılanmalar (Sovyetlerin Çöküşüne Kadar)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016); Mametbek Myrzabaev, *Kırgızistan'da Din Devlet İlişkisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009).

3 Suat Cebeci, "Kırgızistan'da Dini Durum Ve Sovyet Sonrası Dini Gelişmeyi Besleyen Etkenler", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/3 (2016), 104.

4 Timur Kozukulov, "Kırgızistan-İslam Merkezli-Değerlendirme", *Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi: İslam Dünyası Özel Sayısı* 2/96 (Ankara 2017), 431.

5 Anara Tabışalieva, *Vera v Turkestane: Oçerk Religiy V Sredney Azii İ Kazahstane* (Bişkek: "Az-Mak", 1999), 75.

İslam, Türkistan sınırı içinde yayılmaya başladığında Kırgızlar, Kırgızistan'ın güney bölgesinde yaşıyorlardı.[6] XVI. yüzyılda yazılmış olan *Mecmûâtut-Tevarih*'e göre, Özgen'de kurulmuş olan tarikata Said Mir Celal Mevlana Azam, Kırgızların Akdula ve Otuzuul adında iki kol (büyük boy adları) girmiştir. Onların içerisindeki Salusbek, Bukçaçı, Boston, Teit, Çukuk, Cookesek, Doolos, Kandı ve Kıdırşa. Otuzuul'larından ise Adina, Minkuş, Karabagış, Tagay'lardır. Karauul Özgen'e gelerek tarikata altı çocuğuyla mensup olmuştur. Bunlar; Aybaş, Munduz, Çonbagış, Saruu, Sungan ve Kıtay'dır.[7]

XI-XII. asırlarda Fergana vadisinde, aynı zamanda Güney Kırgızistan'a dâhil Müslüman Türk Devleti kurulmuştur. Buradan hareketle şunu söyleyebiliriz ki Kırgızların Orta Çağdan itibaren İslam'la ilişkisi olmuştur. Tarihçi Anvar Baytur konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: "Karahanlılara Kırgızların azı itaat etmiştir, fakat 1042 yılında Karahanlılar birbirine düşman olan iki devlete ayrılmıştır. Bundan dolayı Kırgızlar dağlara göç etmişlerdir."[8] Fergana vadisindeki Müslüman devleti hakkında tarihçi Nesimi Yazıcı ise şöyle demektedir: "1042 yılında Karahanlılar devletinin bölünmesiyle Fergana vadisi belli zamana kadar Batı Karahanlılar devletine bağlı olmuştur. Doğu Karahanlılar devleti Özgen başkentliğinde 1141 yılında *Tuğrul Kara Kağan* hâkimiyeti altına geçmiştir ve bağımsız Karahanlılar Müslüman devleti kurulmuştur."[9] "Kırgızlar ise Karahanlılar devletinde 24 boydan birini teşkil etmektedir".[10] Özgen'de kurulan Karahanlılar Devleti İslam'ı resmi din olarak tanımış ve halife olmadan da İslam'ın devletin resmi dini olabileceğini göstermişlerdir.

Büyük İslam düşünürü tarihçi Makdisi, Güney Kırgızistan'ın büyük şehirlerinden birisi olan Oş'a dünyanın her tarafından İslam düşünürleri ve ilim adamlarının gelerek bilgi alışverişinde bulunduklarını, bu şehrin bir ilim merkezine dönüştüğünü belirtmektedir. Semerkand ekolü Maturidilik mezhebi, Semerkand'da ortaya çıkmış, Nesef'te sistemleştirilmiş, Oş'lu âlim Ali b. Osman el-Ûşî bu mezhebin temel esaslarını yüzyıllarca pekçok İslâm coğrafyasına nüfuz edecek şekilde, oldukça açık anlaşılır bir dilde manzum

6 Mustafa Erdem, "Kırgızlarda Dini ve Sosyal Hayat". *Türkler Ansiklopedisi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 3:169-171.

7 Sayfiddin ibn Şah Abbas, *Tarıhtardın Cıynagı (Macmuatut-Tavorih),* Kotorgondor (çev.) Dosbolov M., Sooronov O (Bişkek: Akıl, 1996), 65-66.

8 Anvar Baytur, *Kırgız Tarıhının Lektsiyaları* (Bişkek: Uçkun, 1992), 14.

9 Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi,* 2. Baskı (Ankara: TDV, 2002), 138.

10 Baytur, *Kırgız Tarıhının Lektsiyaları*, 28.

hale getirmiştir. İslâm coğrafyasının birçok medresesinde ilim tahsili görenler, akâid ilmine bu eserle adım atmışlardır.[11]

Daha güçlü olarak değerlendirebileceğimiz bir görüşe göre Kırgızların İslam'ı kabulünde önemli rol oynayan fikir, "XVI-XVIII. asırlarda sûfî şeyhlerinin çabasıyla Kırgızlar arasında İslam'ın yayılmaya başlamış" olmasıdır.[12] Fakat komünist ideolojiye sahip başka bir görüşe göre ise, "VII. asırda sahabî komutanlardan Müslim b. Kuteybe uzun çabalarının ardından dördüncü girişimde Buhara'yı ele geçirmiş ve yerli halkı İslam'ı kabul etmeye zorlamıştır".[13] Sonrasında Müslim b. Kuteybe, 706-712 yılları arasında Fergana vadisinin Soğdi sınırlarını da ele geçirmiştir.[14] Bu görüşleri ileri sürenler komünist düşünceli bilim adamı ve şarkiyatçılardır. Hâlbuki İslam'da zorlama olmadığı bilinen bir gerçektir.

Tarihi bilgilere göre XVIII-XIX. asırlar arasında Kırgızların hemen hemen hepsi İslam'ı kabul etmişlerdir. Fakat Kırgız boylarının arasında İslam henüz aynı derecede yayılmamıştır. Örneğin, Orta Çağın ortalarında, Güney Kırgız boylarına (Andican) komşu olarak yaşayan ve İslami bilimlerde daha ileri olan Özbek ve Taciklerin, Kuzey Kırgızlara göre İslam'dan olumlu anlamda daha çok etkilendikleri görülmektedir. Kuzey Kırgızlar kendilerini Müslüman saysalar bile XIX. yüzyıla kadar şartlarını pek yerine getirememişlerdir. Kuzey Kırgızlar arasında İslam'ın yayılmasında ve pekiştirilmesinde Kırgızistan'ın Rus Çarlığı egemenliği altına girmesiyle Slavlarla birlikte göç eden Tatar, Uygur, Özbek ve Dunganların rolü büyüktür (Talas, Çüy vadisi, Isıkgöl ve Narın bölgesi).[15]

Kırgızların İslam'ı kabul etmesi hadisesinin Hokand Hanlığı devrinde gerçekleştiğini ileri sürenler de vardır. Bununla ilgili olarak B. Jamgırçinov şöyle demektedir: "Hokand Hanlığı tarafından Kırgızistan'ın kolonize edilmesi ile İslam'ın yayılması beraber vuku bulmuştur".[16] Bu görüşün bir ideolojinin etkisi altında; yani SSCB'nin komünizm rejiminin baskısı altında dile getirildiğini unutmamak gerekir. Araştırmacı Bakıt Maltabarov ise, "İslam'ın Kırgızların hayatında etkili olması, Fergana vadisi ve Kaşkar Müslüman

11 Zaylabidin Acımamatov, *Ebu Hanife ve Fergana Vadisindeki Etkisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 127-128.

12 Toktobübü Bayalieva, *Religioznıye Perejitki U Kirgizov İ İh Predoleniye* (Frunze, 1981), 46.

13 Thomas Walker Arnold, *İntişar-ı İslam Tarihi* (Ankara: Matbaş, 1982), 216.

14 Hamilton Alexander Rosskeen Gibb, *Orta Asyada Arap Fütuhatı*, İnglizceden Türkçeye Çev. M. Hakkı, (İstanbul: Evkaf, 1930), 27.

15 Osmon Sıdıkov, *Tarıh Kırgız Şadmaniya: Kırgız Sancırası* (Frunze: Kırgızstan, 1990), 37-49; Baytur Soltonoev, *Kırgız Tarıhı* (Bişkek: Arhi innovatsiyalık borboru, 2003), 150-152.

16 Begimalı Djamgerçinov, *Prisoedinenii Kirgizii k Rossii* (Moskova: Sotsekgiz, 1959), 98.

toplumuyla ekonomik ve siyasi ilişkiler kurdukları zamana denk gelmektedir. Özellikle Hokand Hanlığı devrinde etkisi daha da artmıştır, çünkü İslam devletin resmi dini olmuştur" demektedir.[17] Fakat Fergana vadisinde zaten Kırgızlar oturuyorlardı ve doğrudan İslam'la muhatap olmuşlardı. Kaşkar'a giden yol zaten Fergana vadisinden geçmektedir. Burada Kırgızları iki faktörün etkilediği iddiası bizce yanlıştır. Daha önce bahsettiğimiz gibi Kırgızlar İslam'la daha önceden tanışmışlardı. Bu durumda Kırgızların İslam'la nerede ve ne zaman tanıştıkları sorusu ortaya çıkmaktadır. Kırgızların kendilerini Müslüman olarak gördükten sonra, azınlık konumunda kalan Tenircilerden hareketle İslam'dan ayrı gösterilmeye çalışılması realiteden uzaktır.

İslam dininin Kırgızistan'da yayılması ve yerleşmesi uzun bir geçmişe sahiptir. Bu süreçte pekçok zorluklarla karşılaşılmış ve bu süreç birkaç yüzyıl sürmüştür. Yukarıda da değindiğimiz üzere kanaatimizce, Kırgızların İslam'ı kabulünde rol oynayan esas faktör, sûfî şeyhlerinin XVI-XVIII. asırlardaki çabalarıdır. Sonuçta Kırgız memleketinde Ehli Sünnet ve'l-Cemaat anlayışı kapsamında bir İslam anlayışı benimsenmiştir. Fıkhi mezhep olarak Hanefilik; itikadi mezhep olarak ise Maturidilik halk arasında yaygınlık kazanmıştır.[18]

1.2. SSCB Döneminde Kırgızistan'da İslam ve Dinî Kurumsallaşma

Bilindiği gibi SSCB döneminde Stalin'in emri üzerine 1928 yılında bütün dini ibadethane, vakıf, kurum ve medreseler kapatılmıştır. 1943 yılının sonbaharında izin verilmesiyle tekrar bu kurumlar açılmaya başlamış, ancak sınırlı tutulmuştur. Bu konuda Dilara Akramova şunları belirtmektedir: "Sovyetlerin dine karşı olan propagandası, 1940'lara kadar Stalin'in önderliğinde çok güçlendi. İslam uleması rejim aleyhtarlığı suçu ile cezalandırılıyor; kimi öldürülüyor, kimi de uzak esir kamplarına sürgüne gönderiliyordu. Türkistan'da 14.000 civarında cami kapatılmıştı. II. Dünya savaşının başında Stalin, Müslümanların kendilerine uygulanan yasaklardan dolayı düşmanı desteklemelerinden korkarak, savaş boyunca bütün dinlere serbestlik tanıdı. Savaştan sonra da ibadete kısmen izin verilmişti. SSCB'de dört İslam bölgesi dini idaresi kuruldu. Bunlar; Taşkent, Ufa, Kuzey Kafkas bölgesi ve Bakü dini idareleridir."[19] Akramova bu sözlerinin devamında şunlara yer vermektedir:

17 Bakyt Maltabarov, *Religiya İ Sotsialno-Politiçeskiye Protsessı v Kırgızstane* (Bişkek, 2002), 47.

18 Timur Kozukulov, "Günümüz Kırgızlarda Din Anlayışı Ve Fenomenleri", *Uluslararası Sempozyum Türk Dünyasında Din Anlayışları Bildiri Kitabı*, ed. Mehmet Saffet Sarıkaya, Nejdet Durak (Isparta: SDÜ, 2011), 127.

19 Dilara Akramova, Din Eğitiminin Genel Eğitimindeki Yeri ve Kırgızistan'daki Durumu

"1917 Ekim ihtilalini idare edenler, SSCB'de hâkim olan rejimi tesis eden komünistlerdi. Kızıl ideolojinin din hususundaki asıl prensibi, dini ret, dinsizliğin devlet dini olarak kabulü idi. Böylece Lenin ve Stalin sözde din hürriyeti vaat etmelerine rağmen, yazılı olarak dine yasak getirmişlerdir. Nitekim 1922 yılında Sovyet hükümetinin kabul ettiği özel bir kanun, din öğretimi yasağı ve buna riayetsizlik halinde uygulanacak ağır hükümleri ihtiva etmekteydi."[20] Araştırmacının, Stalin'in, Müslümanların düşmanı desteklemesinden korkarak tekrar dine serbestlik tanıdığı yönündeki fikri bize göre tartışmalı bir konudur. Kanaatimize göre bu, yanlış bir değerlendirme olmuştur. "Çünkü 1943 senesinde Sovyet Hükümeti, Taşkent'in merkez olması şartı ile Orta Asya ve Kazakistan'da Müslümanların Dini İdaresi'nin açılmasına izin vermiştir. Böylece SSCB'nin Müslümanlara olan yaklaşımında yeni bir sayfa açılmıştır ve bu sistem günümüze kadar devam etmektedir. 1942 senesinde Soğuk Savaşın yoğun olduğu bir zamanda Stalin'in, Müslümanların ibadethanelerini ve merkezlerini SSCB topraklarında açmaya izin vermesi üzerine, Müslümanların Dini İdaresi'nin açılması Orta Asya'yı harekete geçirmiştir. Bu durum dine karşı şiddeti zayıflatmıştır. Orta Asya ve Kazakistan Müslümanlarının Dini İdaresi'ni kurması İşan Babahan'a aittir. İşan Babahan ve Ziyauddinhan Karı (Karı: Hâfız anlamına gelmektedir), o zamanki SSCB'nin Özbekistan'daki Birinci Sekreteri Yuldaş Ahunbabaeve başvurmuşlar. O bu fikri doğru bulup, Moskova'ya bildirmiş ve Stalin de sakıncası olmadığına ve açılması gerektiğine dair fikir bildirmişti."[21] SSCB döneminde Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Dini İdaresi'nin açılması ile ilgili süreç şöyle anlatılmaktadır: "Formalite olarak Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi tarihi, 1943 yılında yapılan Taşkent'teki kurultaydan başlamaktadır. Bu kurultayda Orta Asya Müslüman liderleri ilk olarak Orta Asya Müslümanları Dini İdaresi'ni (OAMDİ) kurma kararını almıştır. Araştırmacı Aydar Habutdinov *Orta Asya ve Kazakistan Müslümanlarının Dini İdaresi'nin 70 Yıllık Anısına* adlı kitabında, bunun 27 Haziran 1941 yılında camiye bastırıp girerek Cuma namazının kılınmasıyla başladığını söylemektedir. *Eski ve unutulmayan geleneğe göre hemen ilk Cuma namazında Hutbede padişahın başarılı olması ve düşmanları yenmesi, düşmanın mağlup olması için hutbe okunduğu*, OAMDİ'nin görevlisi Nodir Hoca'nın günlüğündeki yazılara dayanarak Tatar araştırmacı A. Habutdinov tarafından ileri sürülmüştür. Bu olay aynı zamanda devlet kurumları ve bir de İİMK (NKVD Rusçası; Türkçe açılımı İç İşleri Milli Komissariyat yani İç

(Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000), 84.

20 Akramova, *Din Eğitiminin Genel Eğitimindeki Yeri ve Kırgızistan'daki Durum*, 84.

21 Timur Kozukulov, "Kırgızistan'da Dini Kurumsallaşma ve Toplum", *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1 (Mayıs 2015), 179.

İşleri Bakanlığı) tarafından da kayıt edilmiştir. 1943 yılının başında Taşkentli İmam Eşon Babahan, Sovyet Müslümanlarının birleşmesi için çağrıda bulunmuştur. O diğer din adamları Abdurazzak Eşon Muhammad Alımov, Akramhon Tazihanov, Mulla Sadık İslamov ile birlikte Özbek SB Meclis Başkanı Yoldaş Ahunbabaev aracılığıyla 1943 Temmuzunda Moskova Merkez yönetimine yazı yazmış ve Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Dini İdaresi'nin diğer merkez Rusya, Tataristan ve Başkurdistan Dini İdaresi gibi bir statüye yükseltilmesi talebinde bulunmuştur. Kremlin bu fikri desteklemiş ve Eşon Babahan'ı Moskova'ya davet etmiştir. Aynı araştırmacı OAMDİ'nin kurucu fikir babası ile Stalin'in görüşmesinin 1943 Temmuzunda gerçekleştiğini ve yönetici tarafından kurultay düzenleyerek dini idareyi kurumsallaştırmayı teklif ettiğini belirtmektedir. Bu süreci Eşon Babahan'ın kızı Sofiyahon Babahanova özetle şöyle anlatmaktadır: "OAMDİ'ni açma hususunda olumlu cevap aldıktan sonra babam ve abim Moskova'ya yolculuğa hazırlandılar. O zamanlar Moskova bizim için çok uzak olarak biliniyordu. Halk taşımacılığına yönelik uçaklar yok idi. Araba yolları param parçalanmış bozuk idi. Tek yol vardı; tren yolu. Trenle Taşkent'ten Moskova'ya 6 gün yol sürüyordu. Stalin ile görüşmede sadece babam olmuştur. Döndüğünde Stalin ile görüşmenin tercüman aracılığıyla onun odasında yapıldığını anlatmıştı. O saygıyla ve iyi niyetle Müslümanların hal hatırı ve hayatı hakkında sormuş, ondan sonra kurultay düzenleyerek OAMDİ'ni kurmayı ve savaşta düşmanlara karşı Müslümanların destek vermesini istemişti. Babama çay ve üzüm ikramında bulunmuştu. Babam, Stalin'in odasının çok sade döşendiğini anlatmıştı. Sovyet yönetimi babamın, 1928 yılında devlet tarafından el konulmuş olan Taşkent şehrinin *Hazreti İmam* mahallesinde Hamza sokağının 59 numaralı evini 3 gün içerisinde geri verdi ve burası OAMDİ yerleşkesine çevrildi. Yönetim tarafından onaylandıktan sonra kurultay düzenleme kuruluna Orta Asya'nın beş ülkesinden, Moskova ve Kazan din adamları üye olmuştur. 1943 Ağustos ve Eylül aylarında düzenleme kurulu üyeleri Orta Asya'nın her tarafını gezerek OAMDİ'nin kurulması ve önemi hakkında halka bilgilendirme konuşmaları yapmışlardır. Kurucuların emeği ile 1943 yılının 15-20 Ekim tarihlerinde Orta Asya Müslümanlarının ilk kurultayı Eşon Babahan'ın evinde düzenlenmiştir. Kızının anlattıklarına göre babası misafirleri karşılarken göz yaşlarını tutamamıştır. Misafirleri ağırlamak için imamın bütün akrabaları ve komşuları seferber olmuştur. Kurultayın açılışından kapanışına kadar hergün meşhur aşçı Aziz çırağı Fayzi ile aş (Orta Asya genelinde pirinçle yapılan yemek) pişirerek misafirlere ikram etmiştir. Kurultay sonunda Orta Asya devletlerinde Müslümanların Kazıları (Kadıları; il müftüleri) tayin

edilmiş; Orta Asya ve Kazakistan Müslümanlarının Dini İdaresi'nin başkanı yani Müftüsü olarak da Eşon Babahan seçilmiştir. O ve onun nesli 1989 yılına kadar OAMDİ başkanlığını yapmışlardır."[22] Kırgızistan'ın OAMDİ merkeze bağlı kadılık sistemi de bu merkeze bağlı olarak kurulmuştur. 1943-1990 yıllar arasında SSCB dağılıncaya kadar Kırgızistan'da Kadılık yapanlar; Şakir Kojo uulu Alimhan Törö, Jeenbek uulu Musulmankul Acı, Nazarbek uulu Maksıt Acı, Abdullacan Abdullahunov, Mamasalı Acı Parpiev, Temirbay Acı Orunbaev ve Sadıkjan Kaarı Kamalov'dur.[23]

Din hakkındaki bilgilerin halkın arasında yayılması yukarıda bahsettiklerimiz ile sınırlı kalmamıştır. Bu husus resmî kayıtlarda da ifade edilmektedir. 1970 yıllarında Kruşev, Arap ülkeleri ile iyi ilişkiler neticesinde öğrenci değişimi yapmıştır. Mısır ve Arap ülkelerinden gelen öğrencilerin yerli Müslüman gençlere dinî konuda bilgilendirme yaptığı[24] bazı araştırmacılar tarafından belirtilmektedir. Din eğitimi konusuna gelince Orta Asya'da sadece Buhara ve Taşkent'te din eğitimi yapan kurumlar vardı. İbadethaneler ise sayılı ve sınırlı kalmıştır. SSCB döneminde büyük köylerde camiler yoktu. Cenaze namazı kılınırdı ve sadece yaşlılar namaz kılardı. Dinî hayat görünürde bununla sınırlıdır. M. Erdem'in belirttiğine göre; "Sovyetler Birliği döneminde Türkistan'da, Buhara'daki Mirarab ve Taşkent'teki İslam Enstitüsü hariç, din eğitimi veren bütün kurumlar kapatılmıştır".[25] Buhara Mirarab medresesine kayıt olmanın da kolay olmadığını bu sıkıntıyı yaşayanların bizzat kendileri anlatmaktadır: "(2006-2010 yılları arasında) Celalabad eski Kazısı Abibilla Bapanov, 2016 yılında din görevlilerinin dini ihtisasını yükseltme kısa dönemli kursunda Buhara medresesine kayıt olabilmek için 4 yıl peş peşe başvurmuş ve ancak 4. müracaatında kayıt hakkı kazanmıştır. 4 yıl boyunca; yani kazanıncaya kadar Buhara'dan ayrılmamış ve medrese yakınlarında sokak temizleyicisi olarak çalışmıştır. Bu kadar uzun süren bir meşakkatli gayretten sonra ancak kayıt olabilmiştir. Anlattığına göre her yıl ancak 12 öğrenci alınıyormuş. SSCB döneminde dinî tahsil yapmak, çok zor ve kısıtlı kontenjanla ancak mümkün olabiliyordu."[26] Kısaca, SSCB döneminde

22 İstoriya Sadum, "pervıye kazı i muftii Kırgızstana", erişim: 10 Mart 2019, http://prevention.kg/?p=1937&fbclid=IwAR3ePDwbL3KfIiFNlzusIumxdf2Erbr1fdLS8u3pW3X2IuX9sENRz-fE6SQU.

23 Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi Başkanlığı, erişim: 26 Mart 2019, https://muftiyat.kg/муфтияттын-тарыхы/.

24 Mehmet Ali Büyükkara, "Dışlamacı Müslümanlığın Orta Asya'daki İzdüşümleri: Selefi Hareketi ve Taliban", *Orta Asya'da İslam Temsilden Fobiye, Aydınlıktan Aydınlanmaya*, ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı (Ankara-Türkistan: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2012), 1295.

25 Mustafa Erdem, *Kırgız Türkleri: Antropoloji ve Sosyal Araştırmalar* (Ankara: ASAM, 2000), 46.

26 Timur Kozukulov, "Kırgızistan'da Devletin Din Siyaseti", *Akademik Hassasiyetler* 4/7 (Haziran

Kırgızistan dini hayatı değinilen sadelikle sınırlı idi. SSCB döneminde İslam, Kırgızistan'da halk arasında daha çok ritüel olarak kalmıştır. Dinî anlayış ve eğitim yok denecek kadar kısıtlıdır. Bir bakıma halkın dinî hayatı, kendini Müslüman olarak bilme şeklinde sade bir itikat ve genellikle cenaze namazları şeklinde tezahür eden tek bir ibadetten ibarettir. Başka bir ifadeyle sözde Müslüman olduğunu ifade eden ama komünist bir hayat tarzını benimseyen bir Müslüman tipi mevcuttu.

1.3. Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan'da İslam

Kırgızistan'da SSCB döneminde sınırlı ve parmakla gösterebilecek sayıda cami bulunmaktaydı. SSCB dağıldığında Kırgızistan sınırları içerisinde ancak 33 cami vardı.[27] 1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla "Dinî inanç özgürlüğü ve dinî kurumlar" ile ilgili kanun çıkartıldığında Kırgızistan'da 33 cami vardı ve bunlar kullanımda idi.[28] Bu camilerden başka herhangi bir dini ibadethane veya eğitim kurumu bulunmamaktaydı. Ancak Orta Asya ve Kazakistan Müslümanlarının Dini İdaresi'ni Kırgızistan'da temsil eden bir Kadılık (Müftülük) bulunuyordu. Bağımsızlık elde edildikten sonra Kırgızistan'da dinî ibadethane ve kurumlar hızla artmıştır. Günümüzde Kırgızistan'da yaklaşık 3.000 cami ve mescidin bulunduğu Müftülük tarafından belirtilmektedir. Bağımsızlık sonrası 27 yıl içerisinde camilerin sayısı 33'ten 3.000'e ulaşmıştır. Camilerin devletin Din İşleri Komisyonu tarafından kayıt altına alınması şartı bulunmaktadır. Fakat bu camilerin tamamı henüz kayda alınamamıştır. Kırgızistan'da bulunan camilerin yaklaşık %70'inin resmi kayıt altına alındığı belirtilmektedir. 4 sene önceki Müftülüğün resmi web-sitesindeki bilgilere göre, Kırgızistan'da 2.362 cami mevcut olup bunlar içerisinde 1.910 cami devlet tarafından kayıt altına alınmıştır.[29] (Cami ve İslam Eğitim kurumlarının rakamları verilirken çeşitli veri ve kaynaklarda farklılıklar olmaktadır. Mesela Oş bölgesi cami sayısı hakkında Kadılık belli bir sayı hakkında bilgi verirken, merkez Müftülük veya Din İşleri Sorumlu Devlet Komisyonu farklı sayıları da vermektedirler. Bir sistemsizlik söz konusu olmaktadır. Onun için hangi kaynak veya veride ne sayısı verildi ise olduğu gibi verilmesi uygun görülmüştür.)

2017), 89.

27 Anel Davletgalieva, Arman Candarbekov, Ne Spyaşie V Bişkek, //Kontinent 8 (21) 19 Nisan–2 Mayıs 2000, erişim: 17 Şubat 2004, http://www.continent.kz/2000/08/14.html.

28 Omurzak Mamayusupov, "Religiyoznaya Situatsiya v Kırgızskoy Respubliki", *Orta Asyada İslam Uluslararası Sempoyum Bildiri Kitabı*, ed. Bektemir Murzaibraimov (Oş: Oş Devlet Üniversitesi, 2004), 37.

29 Kozukulov, "Kırgızistan'da Dini Kurumsallaşma ve Toplum", 189.

Her yıl birçok yeni cami açılmakta, camilerin açılışı törenlerle yapılmakta ve halkın hizmetine sunulmaktadır. Bir senede en az 5, 6 caminin ibadete açıldığını tahmin etmekteyiz. Günümüzde Orta Asya'nın en büyük camisi olan İmam Serahsi Câmii Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından Bişkek'te yaptırılmış ve 2018 yılı itibari ile inşaatı tamamlanmıştır. Bu caminin resmi açılışı 2018 yılının Eylül ayında Türkiye ve Kırgızistan Cumhurbaşkanlarının katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Bu caminin yanında T.C. Bişkek Büyükelçiliği Din Hizmetleri Müşavirliği Bürosu ve Müftülük Binası yapılması da aynı kurum tarafından kararlaştırılmıştır.

"Kırgızistan'daki dini durum ve gelişmelerin seyri bir hayli sıkıntılı olmuştur. Özellikle Sovyetler Birliği döneminde, gerek dindarlara yapılan baskı gerekse din eğitimi kurumlarına getirilen kısıtlamalar dikkate alındığında, uzun bir süre din eğitiminin askıya alındığı görülmektedir. Din eğitimindeki olumlu gelişmeler ancak bağımsızlık sonrası olabilmiştir."[30] Kırgızistan'da SSCB döneminde hiç bir medrese veya din eğitimi veren kurum bulunmazken günümüzde, Müftülüğe bağlı son bilgilere göre 112[31] eğitim kurumu bulunmaktadır. Bunlar; Kırgızistan İslam Üniversitesi adını taşıyan 1 üniversite (İsminde üniversite ifadesi bulunmakla birlikte bu, Kırgızistan Müftiyatına bağlı bir enstitü gibidir), 9 Yüksek İslam Enstitüsü ve 102 medreseden oluşmaktadır. Bunlardan 78'i aktif olarak eğitime devam etmektedir. Günümüzde yaklaşık 8.000'e yakın öğrenci bu kurumlarda eğitim görmektedir.[32] 2010 yılında toplamda 65 eğitim kurumu bulunmaktaydı. Şimdiki rakamlara baktığımızda eğitim kurumlarının son 8 yılda 2 katına çıktığı görülmektedir. Bunlardan hiçbirisi Hükümetin Milli Eğitim Bakanlığı (Bilim Berüü cana İlim Ministirliği-Bakanlığı) tarafından denetlenmemektedir. Bu kurumların çalışabilmesi için Müftülük tarafından ruhsat alınmış olması yeterlidir. Kurumlar, bu ruhsat ile Kırgızistan Cumhurbaşkanlığına bağlı Din İşlerinden Sorumlu Devlet Komisyonu tarafından resmi kayıt altına alınmaktadır. Resmi kayıt altına alınan bu kurumlara Adalet Bakanlığı tarafından dinî kurum olduğuna dair sertifika verilmektedir.

Eğitim kurumlarının denetimi Müftülük ve Din İşlerinden Sorumlu Devlet Komisyonu tarafından yapılmaktadır. Medreseler 2010 yılına kadar

30 Mustafa Köylü vd., "Kırgızistan'daki Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlikleri Ve Sorunları", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/4 (2019), 3109

31 Timur Kozukulov, "Kırgızistan'da Din Eğitimine Yönelik Devlet Politikası ve Yaptırımlar", *2. Uluslararası Ahmed-i Hanî Sempozyumu "İslam Düşüncesinde İnsan"*, ed. Abdulcebbar Kavak (Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, 2018), 714.

32 Azatlık radiyo, "Diniy bilim berüügö mamlekettin maselesi", erişim: 11 Mart 2019. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_religion_politics_opininon/29806387.html.

plansız ve müfredatsız eğitim yapmaktaydı. Her medrese bağımsız olarak kendi müfredat programını hazırlayıp ona göre eğitim yürütmekteydi. Her bir medresenin müfredatı diğerlerinden farklılık arz etmekteydi. 2014 yılından sonra tek müfredat programı yapılmış ve bütün medreselere bu müfredata göre eğitim yapma zorunluluğu getirilmiştir. Fakat bu kurala bütün medreselerin uyup uyumadığı belli değildir. Ayrıca medreselere bu konuda denetim yapılmadığı, şayet denetimler yapılmışsa bile bunların sonuçlarının bilinmediği söylenmelidir.

Tek müfredat programı öğrencilerin okul seviyelerine göre düzenlenmiştir. Bu müfredat programı Ulemâlar Konseyi'nin (Aalımdar Keneşi) 14.05.2013 tarihli 7 nolu protokolüyle onaylanmıştır. Bu müfredat programı Müftülüğün resmi web sayfasında da yer almaktadır.[33]

2017 yılında Kırgızistan Müftiyatı'na bağlanmış olan Kırgızistan İslam Üniversitesi, Kırgızistan'da açılan ilk din eğitimi kurumudur. Bu kurum daha önce bir medrese idi. 1991 yılında Hz. Ömer Medresesi ismini taşımaktaydı. Daha sonra İslâm Enstitüsüne çevrilmiştir. 2008 yılında ise Kırgızistan İslam Üniversitesi'ne dönüştürülmüştür. Her ne kadar üniversite ismini taşımış olsa ve en üst yetkilisi rektör olarak adlandırılmış olsa da pratikte bu kurum bir enstitü düzeyindedir. Bu kurum Kırgızistan Hükümetinin Eğitim Bakanlığı'ndan İlahiyat Lisans eğitimi yapma ve mezunlarına devlet diploması verme hakkını elde etmiştir. Kuruma Eğitim Bakanlığı tarafından 2017 yılında bu amaçla sertifika verilmiştir. Fakat Kırgızistan İslâm Üniversitesi'nin İlahiyat lisans eğitimini Bişkek'te bulunan Kırgızistan Uluslararası Üniversitesi ile birlikte yürütmesi kararlaştırılmıştır.

Kırgızistan'da devlete bağlı 4 ilahiyat Fakültesi, 1 İlahiyat Yüksek Okulu ve 1 de İmam-Hatip Lisesi bulunmaktadır. Oş Devlet Üniversitesi bünyesinde faaliyet gösteren 1 İlahiyat Fakültesi (1993 senesinde açılmıştır) ve İmam-Hatip Lisesi (2013 yılında açılmıştır) Oş şehrinde bulunmaktadır. Bu iki eğitim kurumu Türkiye Diyanet Vakfı'nın desteği ile açılmıştır ve bütün giderleri bu vakıf tarafından karşılanmaktadır. Oş Devlet Üniversitesi'ne bağlı Bişkek yakınlarındaki Araşan köyünde Hüdayi Vakfı tarafından maddi destek verilen ve 2004 senesinde açılan İlahiyat Fakültesi bulunmaktadır. Daha sonra Bişkek'te İ. Arabaev adındaki Devlet Üniversitesi'nde İlahiyat bölümü açılmıştır. Aynı üniversitede 2015 yılında Kırgızistan'ın Cumhurbaşkanlığına Bağlı Din İşlerinden Sorumlu Devlet Komisyonu ile iş birliği protokolü çerçevesinde

[33] Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi Başkanlığı, "Birdiktüü programma", erişim: 15 Mayıs 2019, https://muftiyat.kg/birdiktuu-programma/.

İlahiyat Yüksek Okulu açılmıştır. Türkiye-Kırgızistan Manas Üniversitesi bünyesinde de 2012 yılında İlahiyat Fakültesi açılmış olup 2019-2020 yılı itibariyle fakülte 5. mezunlarını vermiş olacaktır.

Cami ve medreselerden başka toplumsal kuruluş olarak vakıf veya STK'lar da bulunmaktadır. Kırgızistan'da dinî kurumlar ile ilgili kanunen farklı bir durum söz konusudur. Buna göre her bir ibadethane ayrı bir dinî kurum olarak sayılmaktadır. Bundan dolayı bir cami bir kurum demektir. Kırgızistan'da 2500 caminin bulunduğunu göz önünde bulunduracak olursak kanunen bu, 2500 dini kurumun var olması demektir.

Cumhurbaşkanlığına bağlı Din İşlerinden Sorumlu Devlet Komisyonu tarafından kayıt altına alınıp denetlenen ve çoğunluğu İslâm ile ilgili olmak üzere dinî faaliyette bulunan vakıf ve kuruluşlar da Kırgızistan'da bulunmaktadır. Bişkek şehrinde 30, Çüy'de 8, Oş şehir ve ilde 11, Isıkgöl'de 4, Celalabad'da 5, Talas'ta 1, Batken'de 1, Narın'da 2 ve Bişkek şehrinde yurt dışından gelen 4 kurum ve vakıf bulunmaktadır.[34]

2. KIRGIZİSTAN MÜSLÜMANLARI DİNİ İDARESİ (MÜFTÜLÜK)

Kırgızistan Müslümanları Dinî İdaresi, SSCB'nin dağılmasıyla Taşkent'teki merkez idareden ayrılarak bağımsız bir kurum olmuştur. Bu teşkilat 17 Eylül 1993 tarihinde kurulmuştur. Kırgızistan, daha önce belirttiğimiz gibi SSCB dönemindeki Orta Asya Müslümanları Din İdaresi'nden sadece 33 camiyi miras olarak almıştır. Bu 33 cami hariç günümüzdeki 3.000'e yakın cami ve 112 dinî yüksek kurum ve medrese, Kırgızistan'ın kendi gücü ve imkânları ile bağımsızlıktan sonra yapılmıştır. Bunların yapılmasında yabancı ülkelerden gelen maddi yardımlar da kullanılmıştır. Bu kurumlara yerli zenginlerin de maddi katkısı olmuştur. Kırgızistan Müftiyatı'na bağlı 7 il ve 2 şehirde, yani başkent Bişkek ve anayasada ikinci başkent statüsünü alan Oş şehirlerinde, 9 temsilcilik yani Kadılık bulunmaktadır. Kırgızistan'da KMDİ bünyesinde Müftü ve temsilcileri konumunda Kadılar hizmet etmektedir. Müftülük iki alt teşkilattan oluşmaktadır. Aalımdar Keneşi ismiyle adlandıran Din İşleri Yüksek Kurulu ve Müftülük (Müftiyat). Aalımdar Keneşi 21 üyeden oluşmaktadır. Bunlar 4 yıllığına seçilmektedirler.

Müftiyat tarafından âlim olarak değerlendirilen kişilerden müteşekkil bir komisyon oluşturulmakta ve bu komisyon Aalımdar Keneşine üye olmak

[34] Kırgızistan Cumhurbaşkanlığı'na bağlı Din İşlerinden Sorumlu Devlet Komisyonu, erişim: 15 Mayıs 2019 http://religion.gov.kg/ru/relgion_organization/катталган-диний-бирикмелер/ислам-багытындагы/

isteyenleri imtihan etmektedir. Bu komisyonun en ilginç tarafı imtihan yapanların otomatik olarak "Aalımdar Keneşi" üyesi olmasıdır. İmtihan yapan komisyon üyelerinin ve doğrudan Aalımdar Keneşi üyesi olanların hangi kritere veya gerekçeye göre seçildiği belli değildir ve aynı zamanda bunları kimlerin belirlediği de net değildir. Önce sırayla 21 kişinin isimleri yazılmakta, ondan sonra yedekler yazılmaktadır. Bunları, Kırgızistan Müslümanlar Kurultayı'na delege olarak gelenler onaylamaktadır. Kurultay sistemi de SSCB'den miras kalan bir sistemdir. Bununla ilgili bilgileri daha önce hazırlamış olduğumuz bir makale ve tebliğlerimizde detaylı olarak belirtmiştik.[35] Aalımdar Keneşi, resmi olarak Müftülüğün üst kurumudur. Eskiden Müftü, Aalımdar Keneşi üyesi oluyordu ve otomatikman Başkanı olarak görev yürütüyordu. 2014 Şubat Devlet Güvenlik Konseyi'nden sonra Müftülük Tüzüğü'nde değişikler yapılarak Müftünün Aalımdar Keneşi üyesi olmasına son verilmiştir. Resmiyette durum böyle olmakla birlikte yaptırım bakımından durumun eskisi gibi olduğunu belirtmemiz gerekir. Yani Müftünün istediği kararı çıkartabileceği ve istediği gibi sonuç alacağı dile getirilen bir hususstur. Tüzükte değişikler yapılmasına rağmen Müftünün fonksiyonu aynıdır. Eskiden 35 kişiden oluşan Aalımdar Keneşi, günümüzde 21 kişiden müteşekkildir. Aalımdar Keneşi üyesi, Müftü Yardımcısı veya Kadılık görevine tayin edilirse o zaman üyeliğine son verilir ve yedekte olan kişi onun yerine geçer.

Müftülüğün bir kaç alt birimi vardır. Bu alt birimler zaman zaman değişmekte, yeniden yapılanma yoluna gidilmektedir. Dört sene öncesine göre günümüzdeki hali ile karşılaştırdığımızda bir takım değişikliklerin ve yeni yapılanmaların olduğu görülmektedir. Örneğin Merkez Müftülükte: Basın Yayın Bölümü; Birim ve Kadrolar Sekreterliği; İnşaat ve Ayniyat Sayım Bölümü; Fetva, Dini Kitaplar ve Helal Endüstrisi Bölümü; Baş Muhasebecilik; Tebliğ, Davet, Kadın ve Gençlerle Çalışma Bölümü; Hac, Umre ve Uluslararası İlişkiler Bölümü ve son olarak Eğitim Bölümü gibi bölümler yer almaktadır. Dört sene önce müftülüğün alt birimleri farklı idi.[36] Eskiden cami ve medreseler bölümü isminde bir bölüm bulunmaktaydı. Cami, Müftülüğün alt birimlerden kaldırılmış; o birim sadece Eğitim Bölümü'ne dönüştürülmüştür.

3. KIRGIZ TOPLUMU, DİNİ CEMAATLER VE MEZHEPLER

Kırgız toplumu resmi olmayan bilgilere göre 150'den fazla etnik gruptan oluşmaktadır. Ancak gerçekte Kırgızistan'daki etnik grupların 80 civarında

35 Timur Kozukulov, "Hükümet Dışı Bir Organizasyon Olarak Müftülük ve Karşılaştığı Sorunlar", *Türk Dinyası Sivil Toplum Kuruluşlar Zirvesi/Bildiriler Kitabı,* ed. Kemal Şenocak, Ulvi Saran, Yusuf Pustu (Eskişehir: Kamu Araştırmalar Vakfı Yayınları, 2014), 603-609.

36 Kozukulov, "Kırgızistan'da Dini Kurumsallaşma ve Toplum", 185-189.

olduğunu söyleyebiliriz. Birkaç kişiden oluşan etnik gruplar da buna dâhildir. Buna paralel olarak Kırgızistan'da tek bir din değil birkaç dinin mevcudiyeti tabiidir. Ancak bu durum Kırgızistan'da eskiden beri çeşitli dinlerin bulunduğu anlamına gelmemektedir. Kırgız toplumunda çok eski tarihlerden itibaren var olan dinin İslâm dini olduğunu belirtmemiz gerekir. Çarlık Rusya, Orta Asya'ya baskı uygulamaya başladığında Ortodoks misyonerliği de başlamıştır. Ruslar tarafından Hıristiyanlaştırma siyasetinin izlendiği Moskova arşivlerinde yer almaktadır. Bu konu üzerine tahsis ettiğimiz bir makalemiz yayımlanmıştır.[37] Bu makalede, Çarlık Rusya Hükümetinin siyasi ve dinî faaliyetleri genişçe anlatılmıştır.[38] İşte o zamandan itibaren tek din durumu değişmeye başlamıştır. Rusların gelmesi ve yerleşmesi ile Kırgız toplumunda iki din birlikte bulunmaya başlamıştır. Daha sonra yani SSCB döneminde Katoliklerin ve Protestanların bazı kolları Kırgızistan'a gelmiştir. Onların kurumları da bulunmaktaydı. SSCB dönemindeki bilgilere göre Kırgızistan sınırları içerisinde birkaç dinin kurumları bulunmaktaydı. Günümüzde de Kırgızistan'da farklı dinlerin dini kurumları bulunmaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bir cami bir kurum olarak sayılmaktadır. İslâm'dan başka Hıristiyanları, Ortodoks ve Katolikler çoğunlukta olmak üzere Protestanları da kattığımızda 300'e (resmilerin basın yayın ve çeşitli toplantılarda yaklaşık olarak belirtmektedirler) yakın kurum ve kiliseler bulunmaktadır. Protestanlardan; Vaftiz, Adventisler Yedinci Gün, Elliyinciler, Yahova Şahitleri, Lüteranlar, Evangelistler, Presbiteryenlik ve diğer dinlerden Hinduizm, Budizm, Harizmatlar ve Bahaîlik Kırgızistan'da mensubu bulunan dinlerdir.[39]

Orta Asya ve Kırgızistan'da eskiden beri gelen tarihi bir gelenek vardır. Bu gelenek, halkın hemen hemen tamamı tarafından fıkhî mezhep olarak Hanefiliğin, itikatta ise Maturidiliğin benimsenmiş olmasıdır. Hatta bu durumun SSCB döneminde bile korunduğunu söyleyebiliriz. Bağımsızlıktan sonra dinî inanca tanınan serbestlik durumunun az da olsa farklılaştığını söyleyebiliriz. Günümüzde Kırgızistan'da farklı dinî cemaat ve akımlar ortaya çıkmıştır. Kırgızistan'a ilk gelen cemaatlerden birisi Tebliğ Cemaati'dir.

Bağımsızlığını kazandıktan sonra Kırgızistan, bütün dünyaya kapılarını açarak, dünyadaki gelişimleri göz önünde bulundurarak *Kırgızistan-hepimizin evi* sloganını devlet ideolojisi olarak yaymaya başlamıştır. Fakat devleti

37 Timur Kozukulov, "Tarihi Süreçte Orta Asya ve Kırgızistan'da Din Siyaseti ve Eğitimi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24 (Erzurum, 2005), 170-173.

38 Kozukulov, "Tarihi Süreçte Orta Asya ve Kırgızistan'da Din Siyaseti ve Eğitimi", 170-173.

39 Kırgızistan Cumhurbaşkanlığına bağlı Din İşlerinden Sorumlu Devlet Komisyonu, erişim: 13 Şubat 2019 http://religion.gov.kg/ru/relgion_organization/ катталган-диний-бирикмелер/христиан-багытындагы/.

geliştirmeye yönelik bu fikir, teknolojideki gelişmelerle birlikte, Kırgızların kimliğine, ataların mirası olan geleneksel dine (geleneksel din olarak eskiden gelen Hanefî ve Maturidilik kastedilmektedir) karşı gelen akım ve cemaatlere de kapısını açmış oldu.

Suudi Arabistan, Mısır, Hindistan ve Pakistan gibi çeşitli ülkelerden gelen değişik akımların temsilcileri *sadece bizim yolumuz doğrudur* sloganı ile hareket edince, bu akımlar halk arasında yaygınlaşmıştır. Bu akımlar Kırgızistan'a istediği gibi yön vermeye çalışmaktadırlar. Son araştırmalara göre, ülkede halkın % 86'sı kendilerinin Müslüman olduğunu belirtmiştir. Bununla beraber Kırgızistan'da birkaç İslamî akım bulunmaktadır. Bunlardan en büyüğü *Tebliğ Cemaati*dir. Bu cemaat mensupları diğer Müslümanları dine davet etmekte ve imanlarını üç günlük, kırk günlük ve dört aylık davetler ile güçlendirmeye özen göstermektedirler.[40] Temsilcileri vasıtasıyla Tebliğ Cemaati, Kırgızistan'da en ücra köylere kadar ulaşmıştır.

Değişik kaynak ve bilgilere göre, Tebliğ Cemaati'nin Kırgızistan'da otuz bin, yetmiş bin, iki yüz bin üyesi olduğu söylenmektedir. Hatta inanılması zor rakamları verenler de vardır. Bu söylentiye göre Kırgızistan'da beş yüz bin civarında oldukları belirtilmektedir. Tabi ki bunlar kesin bilgiler değildir. Bunların sayısını bilim adamları, devlet ve araştırma kuruluşlarından henüz kesin bir şekilde verebilen olmamıştır. Sayıları konusundaki söylentiler de Tebliğ Cemaati'nin üyelerine aittir. Daha önceki araştırmalarımız da bu hususu pekiştirmektedir.[41]

Kırgızistan, Orta Asya ülkeleri içerisinde dinlere, dinî cemaat ve akımlara en liberal davranan ülkeden biridir. Yukarıda Azatlık Radyosu'nun muhabirinin ve çoğu araştırmacıların da işaret ettiği üzere, Kırgızistan'a Türkiye'den gelen değişik dinî gruplar, Tebliğ Cemaati ve Selefiler kendilerini rahat hissettiklerini vurgulamaktadırlar. Dinlere böyle bir liberallik, bağımsızlığın ilan edilmesinin hemen arkasından Akaev tarafından verilmiştir ve bu liberalliği kısıtlamaya kimse yanaşmamış ve halen de yanaşmamaktadır. Ancak önceki Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev tarafından 2014 yılında din konusuna daha çok önem verilmeye başlanmıştır. Fakat bu konu ile ilgili

40 Azattyk Radiosu, Kasım Rahmankulov, "Tabliği Camaat": daavatçının kündölüğü, erişim", 4 Mart 2019 13:50. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan-bishkek-tablighi-jamaat-inner-perspective/29801769.html.

41 Timur Kozukulov, "Kırgız Toplumunda Dini Cemaatler Sorunu – Tebliğ (Davet) Cemaati Özelinde", *I. Uluslararası İnsan ve Toplum Kongresi. Kongre Kitabı*, ed. Gonca Bayraktar Durgun – Tuğrul Korkmaz (Ankara: Gazi Üniversitesi, 2017), 637-643.

çalışmalar, uzman olmayanlar tarafından yürütülmüş ve güvenilirlik oranı test edilememiştir.

Kırgızistan'da cemaat olarak Pakistan-Hindistan-Bangladeş merkezli Tebliğ Cemaati'nin yanı sıra bir de Kadıyanilik-Ahmediye ismiyle bir cemaat ve bunların faaliyetleri bulunmaktadır. Bu cemaate daha çok ticaretle uğraşanların bağlı olduğu görülmektedir. Bunların sayıları veya haklarında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Fakat Ahmediye olduklarını söyleyenler vardır. Bir dönem bunlardan bazılarının öldürülmesi neticesinde Ahmediye oldukları için öldürüldükleri şeklinde bir söylenti ortaya çıkmıştı. Bu olayda katilin başka bir radikal dinî gruba üye olduğu ve bir vaazda vaizin Ahmediye aleyhine konuşmasından etkilendiği; bu durumun Din İşlerinden Sorumlu Devlet Komisyonu'na da şikâyet edildiği ifade edilmiştir. Bu durum bize Kırgızistan'da dini gruplar arasında açık ve gizli bir rekabetin olduğunu da göstermektedir.

Kırgızistan için büyük bir problem teşkil eden cemaatlerin başında Hizbu't-Tahrir cemaati gelmektedir. Hizbu't-Tahrir'in dini faaliyetlerde bulunması ve halk arasında yayılması Kırgızistan Yüksek Mahkemesi tarafından yasaklanmıştır. Faaliyetlerini açıkça yapmayan Hizbu't-Tahrir üyeleri gizli hareket etmekte ve dinî ideoloji ve faaliyetlerini gizli olarak yürütmektedirler.

Hizbu't-Tahrir'e mensup olduğu tespit edilen kimseler Mahkeme tarafından cezalandırılarak hapis cezasına çarptırılmaktadır. 2004 yılına kadar Hizbu't-Tahrir üyeleri açık faaliyet yaparak kendilerini ifade ediyorlardı. Kırgızistan Yüksek Mahkemesi tarafından yasak getirilince gizli hareket etmeye ve kendilerinin Hizbu't-Tahrirci olduğunu gizlemeye başladılar. 2006-2008 seneleri arasında Hizbu't-Tahrir üyelerinin sayısında 5.000'den 15.000'e kadar bir artışın görüldüğü kaydedilmiştir.[42] Hizbu't-Tahrir üyelerinin tam sayısını tespit etmemiz mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte saf dini duygulara sahip, sayısı günden güne artan gençler, bu cemaat tarafından radikal-siyâsî düşüncelerle tanıştırılmaktadır. S. Pay kendi araştırmalarında Hizbu't-Tahrir üye sayısının 2006 yılı tahmini olarak beş bin ile yirmi bin arasında olabileceğini belirtmektedir.[43]

42 Murat Laumullin, "Skolko veruyuşih v Kırgızstane", erişim: 24 Eylül 2012, http://russian.carnegieendowment.org.

43 Salih Pay, *Kırgızistan'da İslam Bir Diriliş Ve Bir Varoluş Mücadelesi* (İstanbul: Emin Yayınları, 2015), 90-91.

Türkiye'den gelen dini gruplara gelince bunlar arasında Nur Cemaatinden Okuyucular, Süleymancılar ve Hüdayiciler (diğer bir adıyla Altınoluk-çular) sayılabilir. Kuveyt'ten gelen Araplar da Kırgızistan'da kendi ekollerini oluşturmuş durumdadırlar. Bunlar çeşitli kurum ve vakıflar adıyla faaliyet yürütmektedirler. Arap ülkelerinden gelenler Kırgızistan'da değişik isimlerde yardım dernekleri, merkezler ve vakıflar adı altında faaliyetlerini sürdürmektedirler. Kırgızistan'da en çok faaliyet yürüten ülkelerin başında Kuveyt gelmektedir. Arap ülkeleri arasında Kırgızistan'a en çok yardım bu ülkeden gelmektedir.

Son zamanlarda Kırgızistan'da Selefiliğin yaygınlaştığı ve özellikle gençler arasında etkisini artırmaya başladığı dile getirilmektedir. Selefilik, daha çok Kırgız olduğu halde Kırgızca konuşamayan gençler arasında yaygınlaşmıştır. Din mezhepleri uzmanı, Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi Zaylabidin Acımamatov, Azatlık radyosuna verdiği röportajında, *"Selefilik gerçekten Kırgız toplumuna yerleşmiştir. Fakat basın-yayında yer aldığı gibi durum vahim de değildir"* şeklinde bir değerlendirmede bulunmuş devamında şunları ifade etmiştir: "Fakat, Kırgızistan'da Selefiliğin radikal kolu yaygınlaşmaktadır. Selefiliği benimseyen ülkelerden gelenlerin Kırgızistan'daki faaliyetlerini illegal olarak yürüttüklerini söyleyebiliriz. Onlar insanlara çeşitli maddi yardımda bulunuyorlar. Aynı zamanda Selefilik'in okutulduğu eğitim kurumlarından mezun olan Kırgız vatandaşları da bulunmaktadır. Bu şekilde 20 yıldır Kırgızistan'da Selefilik yayılmaktadır. Bu sürece karşı Kırgızistan Müftiyatı tedbir alamamış, çok pasif kalmıştır."[44] Bu konuda Mevlüt Uyanık ile Zaylabidin Acımamatov, *"Sünnî değerler dizisi adına neo Selefi/Vehhabî öğreti daha etkin"* olduğunu belirtmişlerdir.[45] Başka diğer araştırmacılar şöyle belirtmektedir, "Arap ülkelerine gidip dini eğitim alanların çoğu geriye ya Vahhabi ya da Selefi fikirli olarak geri dönmüştür".[46] Bu bakış açısı, yani Selefiliğin Kırgızistan'da az da olsa yayıldığı görüşü güvenlik kurumları tarafından da kabul edilmemektedir. Cumhurbaşkanlığına bağlı İman Vakfı'nın bir önceki müdürü N.K. isimli şahıs 2015 yılının Eylül ayı başında din görevlilerine yönelik başlattığı kısa süreli hizmet içi eğitim kapsamında Oş'a geldiğinde şunları belirtmiştir: "Rusça konuşan bir delikanlı vardı. Yeni namaza başlamıştı.

44 Talgarbek Sarıbagışev, "Salafizm V Kırgızistane – Put K Radikalizatsii", erişim: 2 Nisan 2019. http://www.ca-portal.ru/article:9986.

45 Mevlüt Uyanık & Zaylabidin Acımamatov, "Selefî ve Felsefî Üslup: Teori ve Pratik Uyumsuzluğu", *Tarihte Ve Günümüzde Selefilik Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı Bildiri Kitabı*, ed. Ahmet Kavas (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 360.

46 Bakıt Murzaraimov & Mustafa Köylü, "Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan'da Yaygın Din Eğitimi Faaliyetleri ve Camiler", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (Haziran 2019), 209.

Aynı camide o ve ben nerdeyse her gün yatsı namazını kılıyorduk. Bir gün bana dedi ki, ben yetişemiyorum. Vitir namazını kılarken imam ve cemaat dua edip kalkıp gidiyorlar. Ben ona bir şey demedim ve bir ay sonra o delikanlıyı Selefilere kaptırdığımızı fark ettim. Keşke Vitir namazını evde de kılsan olur diye ona söyleseydim böyle bir durum olmazdı. Selefîliği benimseyenler ise Vitir kılmasan da olur demiş ve bu fikir onun kafasına yatmış." (Kurs verecek görevliler kendi aramızda oturup konuşurken anlatmıştı). Yani vitir namazını camide kılmasının şart olmadığının Selefiler tarafından kendisine belirtilmesi onu etkilemiş ve böyle küçük olarak değerlendirebileceğimiz bir hususta dolayı bu genç Selefilere katılmıştır. Mezhepler tarihi uzmanı Zaylabidin Acımamtov, 4 Nisan 2019 tarihinde Selefilik üzerine kendisiyle görüştüğümüzde konuyla alakalı olarak şunları söylemiştir: "Aslında Kırgızistan'da fıkıhta Hanbelîliğe göre amel edenlere *Selefi* diyorlar, bu yanlıştır. Hanbelî olup da itikat olarak Selefi olmayanlar da vardır. Hanefi olup, Selefi olanlar da Kırgızistan'da var. Hatta fıkıhta Hanefi, fakat itikatta Selefi olanlardan bizzat tanıdıklarım var. İbadet konusunda bizimle aynı şekilde amel etmektedirler. Selefi şakirtlerinden de bunu fark ettim. Bir de Bişkek ve etrafında Hanbelî Selefilerin ortaya çıktığını da fark ettim. Aynı zamanda Suudi Arabistan veya Selefiliğin hâkim olduğu ülkelerden din eğitimi görüp eğitimlerini tamamlayıp gelenler de var. Bunlar fıkıhta Hanefidir ama itikatta Selefidir. Bir de bunun tersi Hanbelî olup, i'tikatta Selefi olmayanlar var. İşte bizim toplum bunun pek farkında değil. Bizde maalesef şekle önem verilerek bazı kimselere Selefi denilmektedir." Kısaca, Selefi olmayanlara Selefi dendiği gibi, Selefilerin de gerçekte Selefi olmadıkları halde kendilerini öyle isimlendirdikleri anlaşılmaktadır. Bunlara ilaveten Kırgızistan'da farklı Selefilik türlerinin bulunduğu da ifade edilmektedir.

Kırgızistan, itikatta-amelde Hanefilik-Maturidilik çizgisini benimseyen bir ülkedir. Devletin resmi bir din ve mezhebi bulunmamaktadır. Devletin her inanca eşit davranması Anayasada belirlenmiştir. Bu, laikliğin bir gereği olarak benimsenmiştir. Fakat Devlet Güvenlik Konseyi kararı ile Kırgız toplumu için geleneksel din ve mezhep itikatta Maturidilik, fıkıhta ise Hanefilik olarak belirlenmiştir.

Günümüzde çok sayıda olmasa da Kırgız toplumunda önceden olmayan mezhep ve dinlerle birlikte cemaatler de yayılmıştır. Netice olarak Kırgızistan'da dışarıdan gelen ve toplum arasında yer alan cemaatlerin de çok olduğunu ifade etmek gerekir.

4. KIRGIZ CUMHURİYETİ DİN İŞLERİNDEN SORUMLU DEVLET KOMİSYONU

1996 yılında devlet dinî konulardaki özgürleşmeyi kayıt altına almayı düşünmüştür. Bu amaçla devlet ilkin kanun çıkartarak 1993 yılında yeni anayasaya Lâiklik ilkesini koymuştur. Hukuki yapılanma gereği bu çalışmaları denetleyen bir kuruma ihtiyaç doğmuştur. Bu nedenle hükümete bağlı olarak çalışan Din İşlerinden Sorumlu bir birim açılmıştır.

Kırgızistan Hükümeti'ne bağlı Din İşlerinden Sorumlu Devlet Komisyonu, 4 Mart 1996 tarihinde Kırgızistan Cumhurbaşkanın No: 45 sayılı Fermanı ile dinî alanda yönetim birimi olarak kurulmuştur. Bu konuda en önemli adım, din ve dinî kurumlar ile ilgili devlet siyasetinin hukuki normlarının (gerekçeler ve kanunlar) tamamlanması amacıyla dönemin Cumhurbaşkanı Askar Akayev'in 14 Ekim 1996 tarihinde "Kırgız Cumhuriyeti'nde dini inanç ve vicdan özgürlüğü" ilkesini gerçekleştirmeye yönelik kararnamesi olmuştur.

Din ile devlet arasındaki ilişkiler konusunda eksiklikleri gidermek için uluslararası kuruluşların da görüşlerine istinaden yapılması gerekenler şu şekilde belirlenmiştir: Geçici dinî kurumları resmi olarak kayıt atında alma yönetmeliği; dinî faaliyet yapmak amacıyla yabancı ülkelerden gelen misyonları (kuruluşları) ve şahısları kayıt altına alma yönetmeliği; din eğitimi ile ilgili yönetmelik. Bu yönetmelikle dini kurumlara hukuki bir statü getirilmiştir. Dini kurumlar artık Kırgızistan'da Din İşlerinden Sorumlu Devlet Komisyonu'nun izniyle dini çalışmalarını yapabilir duruma gelmiştir.

Din İşlerinden Sorumlu Devlet Komisyonu'nun eski başkanlarından Omurzak Mamayusupov, Din Komisyonu'nun önemi ile ilgili olarak şunları belirtmektedir: "1996 yılına kadar devletin dine yönelik siyasetinde toplumla dini ayrı bırakması ve bu yönde yürüttüğü siyaset, devletin dinden ayrı kalması veya dinle ilgilenmemesi ve kendi başına bırakılması siyasî açıdan yanlıştır. Devlet vatandaşlarının hepsinin hakkını koruma ve aynı imkânları sağlamak durumundadır. Bundan dolayı 1996 yılında kurulmuş olan Kırgız Cumhuriyeti'nin Hükümetine bağlı Din İşlerinden Sorumlu Devlet Komisyonu'nun çalışmaya başlaması çok doğru bir siyaset olmuştur."[47] Tabi bu komisyon toplumdaki dinî ihtiyaca binaen düşünülmüş ve toplumdaki din işlerinin düzenlenmesinde katkı sağlamak amacıyla kurulmuştur. Bizim

[47] Omurzak Mamayusupov, "Religiyoznaya Situatsiya v Kırgızskoy Respubliki", *Orta Asyada İslam Uluslararası Sempoyum Bildiri Kitabı,* ed. Bektemir Murzaibraimov (Oş: Oş Devlet Üniversitesi, 2004), 21.

düşüncemize göre de din işlerinin düzenlenmesinde böylece olumlu bir çalışma başlatılmıştır. Ancak bu kurumun objektif ve sübjektif açıdan bir takım eksik yönleri de bulunmaktadır.

İlk başta Kırgız Cumhuriyeti'nin Hükümetine bağlı olarak Din İşlerinden Sorumlu Devlet Komisyonu, açıldığında devlet olarak dinî konularda siyasetini yürütme merkezi gibi düşünülen bir komisyondu. Fakat bu kurum farklı yıllarda farklı adlar altında bu görevi yürütmeye devam etmiştir. "Din İşlerinden Sorumlu Devlet Komisyonu belli zamanlarda kendi varlığını çeşitli kurumlar altında sürdürmüştür. İlk başta *Din İşlerinden Sorumlu Devlet Komisyonu* olarak adlandırılırken daha sonraları *Din İşlerinden Sorumlu Devlet Ajansı* olarak da isimlendirilmiştir. 2012 yılına kadar hükümete bağlı iken sonra bir bakanlığa (Kültür Bakanlığı'na) bağlanmış, daha sonra tekrar hükümete bağlı bir kurum olmuştur. 2012 yılında Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev'in kararnamesi ile hükümetten alınarak Cumhurbaşkanlığı'na bağlanmıştır. Bu tip kurumsal değişimler gösteriyor ki, din meselesi her zaman gündemde kalmıştır."[48] Din İşlerinden Sorumlu Devlet Komisyonu'nun yeni çalışma yönergeleri ile ilgili 23 Mart 2012 tarihinde 71 No'lu Cumhurbaşkanlığı Fermanı (yönerge) çıkmıştır. Yeni yönergede ilke olarak değişiklikler yoktur. Din İşlerinden Sorumlu Devlet Komisyonu yeni yönetmeliğe göre Kırgız Cumhuriyeti'nin devlet kurumlarının din ile ilgili işlerini koordine edecek ve devletin din politikasını yürütecek bir merkezi yönetim kurumudur. Din İşlerinden Sorumlu Devlet Komisyonu, Kırgız Cumhuriyeti'nin Anayasası, din-inanç özgürlüğü ve dinî kurumlar kanunu, uluslararası anlaşmalar ve hükümet kararları temelinde çalışacaktır. Din İşlerinden Sorumlu Devlet Komisyonu, Kırgız Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı'na bağlıdır.[49]

Din İşlerinden Sorumlu Devlet Komisyonu Cumhurbaşkanlığı'na bağlı olup büyük yetkiye sahip olmasına rağmen imkânlarının kısıtlı olduğunu söyleyebiliriz. Bu kurumun merkezi ve çalışanlarının büyük çoğunluğu Bişkek'te bulunmaktadır. Bir de Kırgızistan'ın güney bölgesi ve ikinci başkent sayılan Oş şehrinde temsilciliği vardır. Bu temsilcilikte sadece 4 görevli çalışmaktadır. 2016 yılından itibaren Din İşlerinden Sorumlu Devlet Komisyonu'nun her il merkezinde valilikte 1 görevli temsilcisi tayin edilerek göreve başlamıştır. Ancak on yıllık süre içerisinde söz konusu kurumun tüm illere-ilçelere nüfuz edemediğini, Kırgızistan'da bulunan tüm vilâyet ve illerin

48 Timur Kozukulov, "Osnovnıye Printsipı Vzaimootnoşeniya Religii İ Gosudarstva V Kırgızstane", *Molodoy Uçenıy* 10 (2016), 1130.

49 Timur Kozukulov, "Kırgızistan'da Devletin Din Siyaseti", *Akademik Hassasiyetler* 4/7 (Haziran 2017), 96-97.

dinî sorunlarıyla ilgilenmek üzere daha fazla temsilcinin çalıştırılmasına ihtiyaç duyulduğunu görmekteyiz.

5. DEVLETİN TOPLUMSAL DİNÎ GÜVENLİĞİ SAĞLAMA SİYASETİ

Kırgızistan, dinî inanç meselesine özgürlük tanımasıyla birlikte aynı zamanda dinî güvenliğe de üst düzeyde önem vermiştir. Yukarıda üzerinde durduğumuz gibi Kırgız Cumhuriyeti'nin Hükümetine bağlı Din İşlerinden Sorumlu Devlet Komisyonu, 1996 yılında bu amaç doğrultusunda kurulmuştur. Bu durum devlet olarak din konusuna önem verildiğini göstermektedir. 2004 yılının Kasım ayında Cumhurbaşkanı'nın başkanlığında genişletilmiş Güvenlik Kurulu toplantısı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda daha çok Hizbu't-Tahrir gündemde olmuştur. Ayrıca Vehhâbilik konusu da ele alınmıştır. "Bu toplantıda dönemin Cumhurbaşkanı Askar Akaev, ceza evlerinde suç ve cinayet işleyenlerin mahkûm olduğunu ancak farklı dinî inanç ve ideolojilere sahip olduğundan dolayı mahkûm olan kimselerin bulunmadığını belirtmiştir."[50]

Zamanla dinî durumda biraz tedirginlik oluşunca Din İşlerinden Sorumlu Devlet Komisyonu Kurumu 2012 senesinde hükümetten alınarak Cumhurbaşkanlığı'na bağlanmıştır. Bu, din konusuna daha çok güvenlik açısından önem verildiği anlamına gelmektir. İkinci devrimden sonra 2010-2012 yılları arasında Müftülükte kargaşa yaşanmıştı. 2010 yılının Nisan ve Mayıs aylarında 20 gün arayla dört Müftü değişikliği yapılmıştı. Müftü olarak atananlar en fazla bir hafta görev yapabilmiş ve kendi isteği ile görevi bırakmışlardır. Eski Müftü merhum Muratalı Cumanov'u ise cinayetçiler devrimin hemen sonrasındaki günlerde evinden gece yarısı kaçırmışlardır. Kaçıranlar tarafından büyük miktarda para talep edildiği ve aynı zamanda sağlığına zarar verildiği yönünde haberler din görevlileri arasında yayılmıştı. Bu olaya karışanların bir kısmının polis tarafından tutuklandığı açıklanmıştır. Bu olaydan sonra sık sık müftüler değişmiştir. Dördüncü tayin edilen müftü görevini bırakmamış ve bir yıldan fazla görevini yürütmüştür. 2011 yılı sonbaharda o müftünün de görevine Aalımdar Keneşi (Din İşleri Yüksek Kurulu) tarafından son verilerek başka birisi getirilmiştir. O müftü de çoğunluk tarafından istenmemesine rağmen Kurultayda seçilmişti. Söz konusu Müftü, 2013 yılının

50 Timur Kozukulov, *Problemı Borbı S Religioznım Ekstremizmom V Fergansкoy Doline Na Postsovetskom Prostranstve V Usloviyah Globalizatsii* (Berlin: LAP Lambert Academic Publishing, 2012), 75.

Aralık ayının sonunda internette yayınlayan skandal videodan dolayı 2014 Ocak ayında istifa etmek zorunda kalmıştır.

2014 yılı Ocak ayında Müftünün değişmesi ile kurultay belirlendi, fakat ondan önce Güvenlik Konseyinin toplantısı belirlendi ve düzenlendi. Bu Güvenlik Konseyi toplantısında önemli bir karar alınmıştır. O da şu şekildedir: "Devletin egemenlikten günümüze kadar din meselesine karışmama ve kendisini dışarıda tutma siyaseti yanlış olmuştur, bundan sonra devletin din meselesine yönelik siyaset yürütmesi ve gerektiğinde müdahale etmesi gerekmektedir."[51] Bundan sonra devlet, din meselesine istediği gibi yön verme ve kısıtlama hakkına sahip olmuştur. Bunun dışında da önemli kararlar alınmıştır. "Kırgız toplumu Hanefî-Maturidiliği benimsemiştir. Bundan dolayı Geleneksel İslâm'a ağırlık verilecektir. Devlet Hanefiliği yaygınlaştırmak için gerekli faaliyetleri yapacaktır."[52] Güvenlik Konseyi toplantısında 4 çalışma grubunun oluşturulması bu grupların kendi alanında çalışmalar yaparak ileriye yönelik plan ve projeleri hazırlaması kararlaştırılmıştır. Bunlar;

a) Din İşlerinden Sorumlu Komisyonun incelenmesi, yeni fonksiyonu ile ilgili yol haritasının hazırlanması,

b) Kırgızistan'da Din Eğitimi ve devlet okullarında din bilimleri üzerinde çalışma yapılması,

c) Müftülüğün reform yapmak üzere yol haritasının hazırlanması,

d) 2014-2020 yıllarında Kırgızistan'ın din konusunda devlet siyaseti konseptinin hazırlanması şeklindeki kararlardan ibarettir.

Sözü edilen bu dört çalışma grubunun sadece ikisi toplumsal faaliyet yapmaktadır. Diğer ikisi zaten kurumsal çalışma yönteminin analizini yaptı ancak bunların sonucu henüz ilan edilmedi. Bu iki çalışma grubunun birisi din eğitimi ve din bilgisi dersi ile ilgili çalışmaları yapmıştır. Bununla ilgili 10 sayfalık gerekçeli bir proje de hazırlanmıştır. Bu projeye *Kırgızistan'da din bilgisi ve din eğitimi reformu* adı verilmiştir. Projenin gerekçesi, okullarda din

51 Kırgızistan Cumhurbaşkanı'nın Kararnamesi 7 Şubat 2014, "O Realizatsii Reşeniya Soveta Oboronı Kırgızskoy Respubliki O Gosudarstvennoy Politike V Religiyoznoy Sfere", erişim: 1 Mayıs 2019, http://www.president.kg/ru/sobytiya/ukazy/1771_podpisan_ukaz_o_realizacii_resheniya_soveta_oboroni_kirgizskoy_respubliki_o_gosudarstvennoy_politike_v_religioznoy_sfere.

52 Kırgızistan Cumhurbaşkanı'nın Kararnamesi 7 Şubat 2014, "O Realizatsii Reşeniya Soveta Oboronı Kırgızskoy Respubliki O Gosudarstvennoy Politike V Religiyoznoy Sfere", erişim: 1 Mayıs 2019, http://www.president.kg/ru/sobytiya/ukazy/1771_podpisan_ukaz_o_realizacii_resheniya_soveta_oboroni_kirgizskoy_respubliki_o_gosudarstvennoy_politike_v_religioznoy_sfere.

bilgisi ve dinî eğitim laiklik prensibine dayandırılmıştır; yani laiklik gereği her vatandaşın kendi dinini öğrenmesi için devletin gerekli yasal alt yapıyı hazırlaması demokratik bir zorunluluktur. Oysaki Güvenlik Konseyinde alınan karar Radikalizmi ve Ekstremizmi önleme amacını taşımaktaydı. Projedeki gerekçede ise dinî radikalizmin önlenmesinde alınacak tedbirlerden ziyade, laiklik gerekçesiyle bütün dinlere eğitim-öğretim hakkı verilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bu gerekçe, oldukça genel bilgiler üzerine kurulmuştur. 2016 yılında hazırlanan bu gerekçenin günümüzdeki detaylı uygulanabilirlik durumu ve konumunun ne olduğu net değildir.

Kırgız Cumhuriyetinin 2014-2020 yılları arasında din çevresinde devletin siyaseti konusunu araştıracak olan[53] çalışma grubu, 2014 yılı 11 Kasımda Güvenlik Konseyi'nin gündeminde değerlendirilmiş ve 14 Kasım 2014 tarihinde Cumhurbaşkanı tarafından yayımlanan bir ferman ile onaylanmıştır. Bu çalışma konusu/grubu üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, dinî kurumlar ile devlet kurumları arasındaki bağları güçlendirmek ve ilişkilerin kurulması ile ilgilidir. İkinci bölüm yukarıda bahsettiğimiz üzere din bilgisi ve din eğitiminde yapılacak reformlar hakkındadır. Üçüncü bölümde ise dinî radikalizmin yayılmasını önlemek için yapılacak faaliyetlerin kararlaştırılmasıyla alakalıdır. Üçüncü bölümünde söz edilen planın 2014 yılında Cumhurbaşkanlığı tarafından kurulan *Iyman Vakfı* aracılığıyla gerçekleştirileceği karara bağlanmıştır.

Radikalizmin, din görevlilerinin bilgilerinin yetersiz olduğundan dolayı yayıldığı kanaatine varılmıştır. Din görevlilerinin bilgisini artırmak ve dinî radikalizm hakkında onları bilgilendirmek için *Iyman Vakfı* tarafından kısa dönemli kurslar düzenlenmiştir. Bu kurslar çeşitli bölgelerde yapılmıştır. Kursta eğitim verenlerin yarısı İlahiyat Fakültelerinin öğretim üyeleri, diğerleri ise dinî bilgi seviyesi yüksek olan din görevlilerinden oluşmaktadır. Bu kurslar 2015-2017 yılları arasında çeşitli aralıklarla düzenlenmiş ve bu kurslara katılan imamlara sertifika verilmiştir. *Iyman Vakfı* üç kuru tamamlayıp sertifikalarını alan din görevlilerine maaş vermeye başlamıştır. Bu vakıf ilk maddi yardım ve desteği Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan almıştır.

Devlet tarafından dinî radikalizmin yayılmasını önleme çalışmaları ve din alanında siyasetinin sonuçları ilmi açıdan analiz edilmemiştir. Hazırlanan

53 Kırgız Cumhuriyetinin 2014-2020 yıllar arası Dine Yönelik Devlet Siyaseti Konsepti (Bişkek, 2014). Kırgızistan Cumhurbaşkanı'nın Kararnamesi 14 Kasım 2014 Kararname No 203, http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/68293. erişim: 11 Nisan 2019.

genelgelere göre sonucun iyi olacağı kanaatine varılmıştır ve bu genelge üzerinden dinî hizmetler yürütülmektedir.

SONUÇ

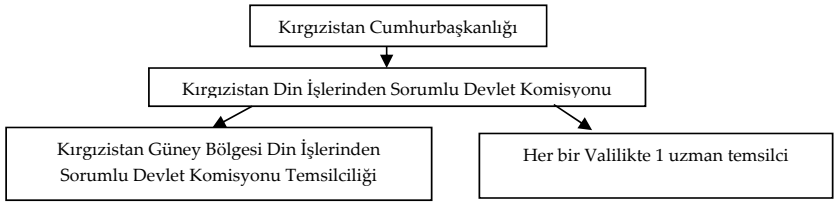
Bilindiği gibi, din her toplumda her zaman bir olgu olarak yer almıştır. Kırgız toplumu tarihin tüm dönemlerinde dinle, özellikle yüzyıllardır İslâm dini ile tanışıktır. Bağımsızlık öncesi Kırgızistan'da SSCB döneminde bile din toplum hayatından silinememiştir. Stalin, sert cezalar ve yasaklar koymasına rağmen bu konuda başarılı olamamıştır. Dinî kurumların tümü kapatılmasına rağmen din, halk arasında yaşayıp günümüze kadar gelmiştir. Yine aynı dönemde resmi olarak dinî kurumsallaşmaya gidilmiş, Stalin'in kendisi bizzat dinî kurumsallaşmayı desteklemiş, daha doğrusu desteklemek zorunda kalmıştır. Bu dönemde kurulan merkezi kurum, SSCB'nin dağılmasıyla kendi varlığını sürdürememiştir. Bağımsızlığını elde eden Orta Asya ülkeleri kendi bağımsız dinî kurumlarını kendileri oluşturmuştur. Fakat dinî kurumları oluştururken SSCB döneminden kalan sistem aynen devam ettirilmiş, herhangi bir yeni düzenleme yoluna gidilmemiştir. Aslında Orta Asya'da hiç bir ülke yeni bir sistem oluşturamamış veya oluşturmak istememiştir. Bu durum Kırgızistan için de geçerlidir. 3 Şubat 2014 Güvenlik Konseyi toplantısında alınan karar oldukça önem arz etmektedir. Bu kararda ilke olarak laiklikle uyumlu ifadeler olmasına rağmen uygulamada merkezi yönetimin etkili olduğu; siyasetin dinî kurumlar üzerindeki geleneksel/önceki etkisinin dolaylı yolla devam ettiği görülmektedir. Uygulamadaki eksikliklere rağmen ilke olarak getirilen yeniliklerin ileride hakkıyla uygulama alanına da taşınacağı yönünde din görevlileri ve halk nezdinde iyi niyetler ağır basmaktadır.

Kırgızistan'da din konusunda ve dinî kurumlarda İlahiyatçılardan, özellikle doktorasını bitirmiş olan uzmanlardan, ya yeterince istifade edilememekte ya da onlar yeterince aktif olmamaktadırlar. Kısmen değindiğimiz üzere bunun kişisel ve yapısal sebepleri vardır.

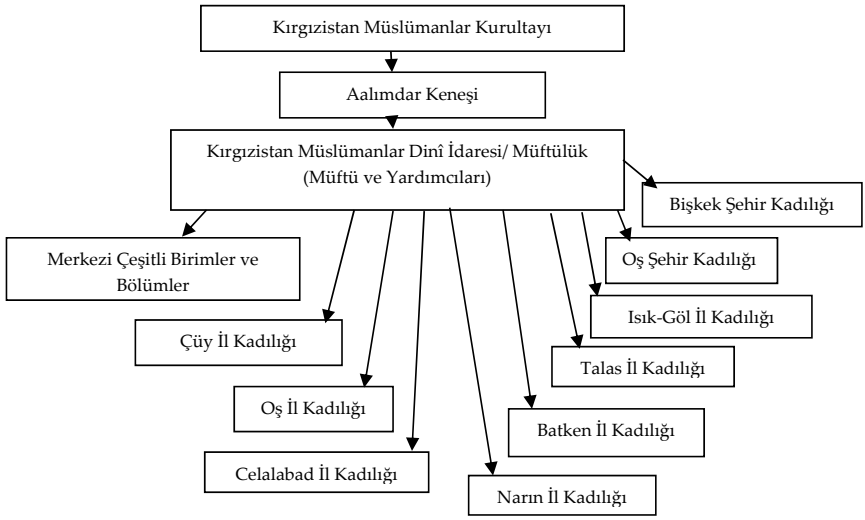
Sonuç olarak Kırgızistan toprakları İslam'la tanışmasından günümüze kadar, bağımsızlık öncesi dönem ile bağımsızlık dönemlerinde İslam dini ile yakın bir ilişki içerisinde olmuş, Kırgız toplumu yüzyıllardır İslâm'ı benimsemiş ve bağımsızlık sonrası kendi iç dinamikleri doğrultusunda İslam dinini toplumla buluşturacak kurumsal gerekleri de kısmen yerine getirmeye çalışmıştır.

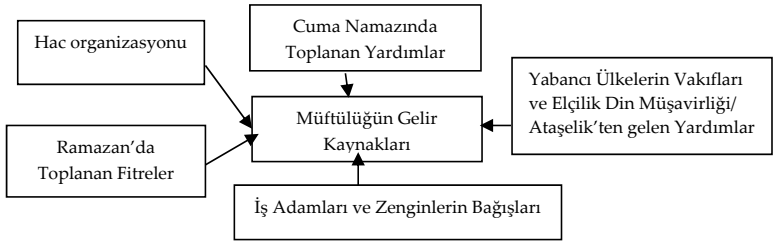
Kırgızistan'daki dinî yapılanmanın/dinî kurumların bir tablo halinde gösterilmesi konunun daha kolay anlaşılması adına faydalı olacaktır:

Kırgızistan'da Devletin Dinden Sorumlu Kurumları

Kırgızistan'da Bağımsız/Özerk Dini Kurumlar Şeması

KAYNAKÇA

Acımamatov, Zaylabidin. *Ebu Hanife ve Fergana Vadisindeki Etkisi.* Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.

Akramova, Dilara. *Din Eğitiminin Genel Eğitimindeki Yeri ve Kırgızistan'daki Durumu*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000.

Arnold, Thomas Walker. *İntişar-ı İslam Tarihi.* Ankara: Matbaş, 1982.

Azatlık radiyo. "Diniy bilim berüügö mamlekettin maselesi". Erişim: 11 Mart 2019. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_religion_politics_opininon/29806387.html.

Azattyk Radiosu, Kasım Rahmankulov. "Tabliği Camaat": daavatçının kündölüğü. Erişim: 4 Mart 2019 13:50. https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan-bishkek-tablighi-jamaat-inner-perspective/29801769.html.

Bayalieva, Toktobübü. *Religioznıye Perejitki U Kirgizov İ İh Predoleniye.* Frunze, 1981.

Baytur, Anvar. *Kırgız Tarıhının Lektsiyaları.* Bişkek: Uçkun, 1992.

Büyükkara, Mehmet Ali. "Dışlamacı Müslümanlığın Orta Asya'daki İzdüşümleri: Selefi haraketi ve Taliban", *Orta Asyada İslam Temsilden Fobiye, Aydınlıktan Aydınlanmaya.* ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı. 1287-1316. Ankara-Türkistan: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2012. 3.

Cebeci, Suat. "Kırgızistan'da Dini Durum Ve Sovyet Sonrası Dini Gelişmeyi Besleyen Etkenler". *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/3 (2016), 103-117.

Davletgalieva, Anel, Candarbekov Arman. Ne Spyaşie V Bişkek, //Kontinent №8 (21) 19 Nisan–2 Mayıs 2000. Erişim: 17 Şubat 2004, http://www.continent.kz/2000/08/14.html.

Djamgerçinov, Begimalı. *Prisoedinenii Kirgizii k Rossii.* Moskova, 1959.

Erdem, Mustafa. "Kırgızlarda Dini ve Sosyal Hayat". *Türkler Ansiklopedisi.* Cilt 3. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Erdem, Mustafa. *Kırgız Türkleri: Antropoloji ve Sosyal Araştırmalar.* Ankara: ASAM, 2000.

Gibb, Hamilton Alexander Rosskeen. *Orta Asyada Arap Fütuhatı.* çev. M. Hakkı. İstanbul: Evkaf, 1930.

İbn Şah Abbas, Sayfiddin. *Tarıhtardın Cıynagı (Macmu atut-Tavorih),* çev. Kotorgondor Dosbolov M., Sooronov O. Bişkek: Akıl, 1996. İstoriya Sadum. "pervıye kazı i muftii Kırgızstana". Erişim: 10 Mart 2019, http://prevention.kg/?p=1937&fbclid=IwAR3ePDwbL3KfIiFNlzusIumxdf2Erbr1fdLS8u3pW3X2IuX9sENRzfE6SQU.

Jusubaliyev, Ali. *Kırgızların İslâmiyeti Kabulü.* Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.

Kadyrov, Mederbek. *Kırgızların İslam Anlayışının Tarihsel Arkaplanı ve Bazı Dini Yapılanmalar (Sovyetlerin Çöküşüne Kadar).* Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.

Kırgız Cumhuriyetinin 2014-2020 yıllar arası Dine Yönelik Devlet Siyaseti Konsepti (Bişkek, 2014). Kırgızistan Cumhurbaşkanı'nın Kararnamesi 14 Kasım 2014 Kararname No 203. Erişim: 11 Nisan 2019. http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/68293.

Kırgızistan Cumhurbaşkanı'nın Kararnamesi 7 Şubat 2014. "O Realizatsii Reşeniya Soveta Oboronı Kırgızskoy Respubliki O Gosudarstvennoy Politike V Religiyoznoy Sfere". Erişim:

1 Mayıs 2019, http://www.president.kg/ru/sobytiya/ukazy/1771_podpisan_ukaz_o_realizacii_resheniya_soveta_oboroni_kirgizskoy_respubliki_o_gosudarstvennoy_politike_v_religioznoy_sfere.

Kırgızistan Cumhurbaşkanı'nın Kararnamesi 7 Şubat 2014. "O Realizatsii Reşeniya Soveta Oboronı Kırgızskoy Respubliki O Gosudarstvennoy Politike V Religiyoznoy Sfere". Erişim: 1 Mayıs 2019, http://www.president.kg/ru/sobytiya/ukazy/1771_podpisan_ukaz_o_realizacii_resheniya_soveta_oboroni_kirgizskoy_respubliki_o_gosudarstvennoy_politike_v_religioznoy_sfere.

Kırgızistan Cumhurbaşkanlığı'na bağlı Din İşlerinden Sorumlu Devlet Komisyonu. Erişim: 15 Mayıs 2019 http://religion.gov.kg/ru/relgion_organization/катталган-диний-бирикмелер/ислам-багытындагы/.

Kırgızistan Cumhurbaşkanlığına bağlı Din İşlerinden Sorumlu Devlet Komisyonu. Erişim: 13 Şubat 2019 http://religion.gov.kg/ru/relgion_organization/катталган-диний-бирикмелер/христиан-багытындагы/.

Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi Başkanlığı. "Birdiktüü programma". Erişim: 15 Mayıs 2019, https://muftiyat.kg/birdiktuu-programma/.

Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi Başkanlığı. Erişim: 26 Mart 2019, https://muftiyat.kg/муфтияттын-тарыхы/.

Kozukulov, Timur. "Günümüz Kırgızlarda Din Anlayışı Ve Fenomenleri". *Uluslararası Sempozyum Türk Dünyasında Din Anlayışları Bildiri Kitabı.* ed. Mehmet Saffet Sarıkaya, Nejdet Durak. 127-137. Isparta: SDÜ, 2010.

Kozukulov, Timur. "Hükümet Dışı Bir Organizasyon Olarak Müftülük ve Karşılaştığı Sorunlar". *Türk Dünyası Sivil Toplum Kuruluşlar Zirvesi Bildiriler Kitabı.* ed. Kemal Şenocak, Ulvi Saran, Yusuf Pustu. 603-609. Eskişehir: Kamu Araştırmalar Vakfı Yayınları, 2014.

Kozukulov, Timur. "Kırgız Toplumunda Dini Cemaatler Sorunu – Tebliğ (Davet) Cemaati Özelinde". *I. Uluslararası İnsan ve Toplum Kongresi Kongre Kitabı.* ed. Gonca Bayraktar Durgun – Tuğrul Korkmaz. 637-643. Ankara: Gazi Üniversitesi, 2017.

Kozukulov, Timur. "Kırgızistan'da Devletin Din Siyaseti". *Akademik Hassasiyetler* 4/7 (Haziran 2017), 85-104.

Kozukulov, Timur. "Kırgızistan'da Din Eğitimine Yönelik Devlet Politikası ve Yaptırımlar". *2. Uluslararası Ahmed-i Hanî Sempozyumu "İslam Düşüncesinde İnsan Bildiri Kitabı.* ed. Abdulcebbar Kavak. 711-722. Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, 2018.

Kozukulov, Timur. "Kırgızistan'da Dini Kurumsallaşma ve Toplum". *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/1 (Mayıs 2015), 177-209.

Kozukulov, Timur. "Kırgızistan-İslam Merkezli-Değerlendirme". *Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi: İslam Dünyası Özel Sayısı.* 2/96. (Ankara 2017), 424-437.

Kozukulov, Timur. "Osnovnıye Printsipı Vzaimootnoşeniya Religii İ Gosudarstva V Kırgızstane". *Molodoy Uçenıy* 10/114 (2016), 1129-1132.

Kozukulov, Timur. "Tarihi Süreçte Orta Asya ve Kırgızistan'da Din Siyaseti ve Eğitimi". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* sayı 24 (Aralık 2005), 167-182.

Kozukulov, Timur. *Problemı Borbı S Religioznım Ekstremizmom V Fergansкoy Doline Na Postsovetskom Prostranstve V Usloviyah Globalitzatsii.* Berlin: LAP Lambert Academic Publishing, 2012.

Köylü, Mustafa vd. "Kırgızistan'daki Din Görevlilerinin Mesleki Yeterlikleri Ve Sorunları". *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/4 (2019), 3101-3125.

Maltabarov, Bakyt. *Religiya İ Sotsialno-Politiçeskiye Protsessı v Kırgızstane.* Bişkek, 2002.

Mamayusupov, Omurzak. "Religiyoznaya Situatsiya v Kırgızskoy Respubliki". *Orta Asyada İslam Uluslararası Sempoyum Bildiri Kitabı.* ed. Bektemir Murzaibraimov. Oş: Oş Devlet Üniversitesi, 2004. 31-37.

Manaz, Abdullah. *Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İslamcılık.* Ankara: Ayraç Yayınevi, 2005.

Murat Laumullin. "Skolko veruyuşih v Kırgızstane". Erişim: 24 Eylül 2012, http://russian.carnegieendowment.org.

Murzaraimov, Bakıt & Köylü, Mustafa. "Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan'da Yaygın Din Eğitimi Faaliyetleri ve Camiler". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (Haziran 2019), 193-211.

Myrzabaev, Mametbek. *Kırgızistan'da Din Devlet İlişkisi.* Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.

Pay, Salih. *Kırgızistan'da İslam Bir Diriliş Ve Bir Varoluş Mücadelesi.* İstanbul: Emin Yayınları, 2015.

Sıdıkov, Osmon. *Tarıh Kırgız Şadmaniya: Kırgız Sancırası.* Kırgızstan: Frunze, 1990.

Soltonoev, Baytur. *Kırgız Tarıhı.* Bişkek: Arhi innovatsiyalık borboru, 2003.

Tabışalieva, Anara. *Vera v Turkestane: Oçerk İstorii Religiy V Sredney Azii İ Kazahstane.* Bişkek: "Az-Mak", 1999.

Uyanık, Mevlüt & Acımamatov, Zaylabidin. "Selefî ve Felsefî Üslup: Teori ve Pratik Uyumsuzluğu". *Tarihte Ve Günümüzde Selefilik Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı Bildiri Kitabı.* ed. Ahmet Kavas. 357-410. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.

Talgarbek Sarıbagışev. "Salafizm V Kırgızistane – Put K Radikalizatsii". Erişim: 2 Nisan 2019. http://www.ca-portal.ru/article:9986.

Yazıcı, Nesimi. *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi.* Ankara: TDV, 2. Baskı, 2002.